

Boekbesprekingen

Sociologie van de stad?

Naar aanleiding van: N. J. M. Nellissen, De stad. Een inleiding in de urbane sociologie, Deventer, 1974

Sociologie van de stad is in Nederland nooit als afzonderlijke subdiscipline van de grond gekomen. Over de oorzaak daarvan valt slechts te speculeren. Wellicht is de sterk sociografische traditie in de vroege Nederlandse sociologie een remmende factor geweest; misschien ook zijn de thema's die in de Angelsaksische landen behandeld worden onder de noemer 'urban sociology', hier wel geabsorbeerd door andere disciplines als sociale geografie en planologie. Zo kan het komen dat het hier besproken boek bij mijn weten het eerste is in het Nederlandse taalgebied dat sociologie van de stad (door de auteur 'urbane sociologie' genoemd, waarbij hij zich waarschijnlijk meer heeft laten leiden door het Engelse 'urban sociology' dan door de definitie die Van Dale van 'urban' geeft) als een apart specialisme uitdrukkelijk tot onderwerp heeft.

Dit gebeurt op een ogenblik dat de traditionele 'urban sociology' al enkele jaren in een crisis verkeert. Een crisis die, grof samengevat, hieruit bestaat dat steeds meer wordt beseft dat de vooronderstellingen van de traditionele 'urban sociology' onjuist zijn. Deze voor-

onderstellingen komen, alweer grof gezegd, neer op de aanname dat fysiek ruimtelijke structuur op zichzelf constitutief is voor allerlei sociale processen; dat deze een categorie sui generis vormt; en dat 'steden' en hun onderdelen sociologisch te omschrijven gehelen vormen. Als de aanname niet meer klopt, gaat ook de erop gebaseerde theorie niet meer op, en het onderzoek dat daar weer afhankelijk van is, houdt al jaren niet veel méér in dan het opmeten van statistische verbanden tussen ruimtelijke en sociale grootheden, of komt neer op het verwarren van elementen van industrialisering, kapitalisme en sociale structuren in het algemeen met 'stedelijkheid'.¹

Aan deze crisis gaat dit boek geheel voorbij; op een ander, niet door de auteur bedoeld plan, doet het dienst als illustratie van die crisis. Een poging om het bestaan en het bestaansrecht van een 'urbane sociologie' te verdedigen, ontbreekt, evenals een centrale, sociologische probleemstelling van waaruit het verschijnsel stad geanalyseerd zou kunnen worden. In plaats daarvan is deze inleiding een encyclopedische opeenstapeling van feiten, inzichten (voornamelijk van anderen), parafrases en (vaak slordige) excerpten, aaneengeschreven met een verbijsterend gebrek aan samenhang en consistentie. Een feit dat

te meer klem, omdat het hier een inleiding betreft die vooral bestemd is voor niet-sociologen als architectuur- en bouwkundestudenten. De indruk die zij niet alleen van de urbane sociologie, maar van sociologie als wetenschappelijke discipline zullen overhouden, moet, zeer vriendelijk gezegd, misleidend zijn. Nelissens definitie van 'urbane sociologie' komt tot stand door in de definitie van Mok en De Jager van sociologie, 'mensen' te substitueren door 'met elkaar in de stad samenlevende mensen'. Op dezelfde wijze valt een wegen-, dorps-, sportstadion- of uitverkoopssociologie te bedenken, want achterwege blijft de argumentatie, waarom het vanuit sociaal-wetenschappelijk oogpunt zinvol is om een territorium, een ruimtelijke structuur tot uitgangspunt van een speciale sociologie te maken.

Het eerste deel van het boek heeft tot onderwerp de ontwikkeling van steden en hun mogelijke definitie. Wat de zin van dit deel in het kader van het geheel is, ontgaat mij, te meer daar de beschrijving van de historische ontwikkeling buitengewoon summier is, en tegelijk verre van consistent. Op blz. 19 worden bijvoorbeeld drie 'functionele vereisten' voor de ontwikkeling van steden genoemd (deze zijn afkomstig van Sjoberg, die echter niet met name genoemd wordt. Het boek bevat geen enkele literatuurverwijzing of bronvermelding, slechts een literatuurlijst. Een dergelijke opzet is ontoelaatbaar, zeker bij een als leerboek voor tertiair onderwijs bestemde uitgave). Op de volgende bladzijde kan men lezen dat Gordon Childe het daarmee eens is en de ontwikkeling van steden tegelijkertijd toeschrijft aan een combinatie van tien factoren. Dit is een stramien van non-argumentatie dat in het boek voortdurend weerkeert: Nelissen geeft standpunten van auteurs weer en daarbij blijft het: op tegenstrijdigheden, hetzij

van de auteur zelf, hetzij van de door hem weergegeven schrijvers, wordt niet ingegaan. Sjobergs theorie over de voorindustriële stad wordt genoemd en daarna meldt Nelissen dat er nogal wat kritiek op die theorie bestaat. Maar wat de inhoud daarvan is, daar kan de lezer naar raden. Op blz. 21 leest men dat 'steden in de oudheid minder dan 25.000 inwoners hadden'; op blz. 22 dat het onwaarschijnlijk geacht moet worden 'dat er in de oudheid steden zijn geweest met meer dan 33.000 inwoners'; en op die zelfde bladzijde staat dan dat Rome in de oudheid 100.000 tot 1.000.000 inwoners had. Dit historische gedeelte is voorts van een weinig opbeurend niveau ('in de vijfde eeuw voor Christus werd Athene de hoofdstad van Attica', blz. 22; 'onder invloed van het protestantisme begint de handel tot bloei te komen', blz. 27) en de stijl is erbarmelijk - dat blijft zo, het hele boek door ('de eerste steden zijn ... aggregaten van voornamelijk landbouwers geweest', blz. 20; 'hun platteland was vrij dicht', blz. 21; 'deze vergrote vrijheidsgraad in de locatie is ... een zinkend cultuurgebied', blz. 33). Het gaat me er bij het maken van deze opmerkingen niet om, spijkers op laag water te zoeken, maar om mijn conclusie te staven dat dit boek buitengewoon slecht geschreven (zoal niet geknipt en geplakt) is, met een hopelijk onbedoelde minachting voor intellectueel vakmanschap; en dat het ten tweede volstaat met het geven van 'feiten' en 'informatie' waarvan de onderlinge samenhang ver te zoeken is, en dat al te vaak elke uitleg achterwege blijft over de reden waarom ze in dit boek eigenlijk zijn opgenomen. Wat heeft de lezer aan de zin: 'Weber kwam op basis van historische analyses tot de conclusie dat de stad eigenlijk een georganiseerd stelsel van primaire menselijke ruilbetrekkingen is' (blz. 25), als niet wordt uitgelegd wat daarmee wordt bedoeld

en waarom dat van belang is? Wat voor zin heeft het om mee te delen (blz. 55) dat de onderzoeken van Moser en Scott en van Hadden en Borgatta over 157, resp. 674 steden het gegeven opleverden dat bij het eerste onderzoek 'twee groepen variabelen uit deze totale set van 57 variabelen een goede kenschetsing van de steden gaven', en dat 'de steden... getypeerd werden aan de hand van hun scores op de twee componenten', terwijl bij het tweede onderzoek 'acht belangrijke factoren' uit '65 variabelen' gevonden werden en dat de steden 'getypeerd konden worden aan de hand van hun score op het ontwikkelde stadsprofiel', als in het geheel niet verteld wordt om wat voor 'variabelen' en 'factoren' het hier gaat, en tot welke typologie van steden het onderzoek zou leiden?

Op sommige plaatsen komt de auteur tot wel zeer verbijsterende uitspraken. De metropolis ('kan beschouwd worden als de stad van de 20e eeuw', blz. 34) typeert hij als 'een wonderlijk functionerende eenheid'... 'vertoont naar plaats en tijd een bijna miraculeuze orde'... 'krijgt van onderaf gestalte' (blz. 34). Men vraagt zich enigszins bezorgd af, waarover Nelissen het eigenlijk heeft; en waarom de stad dan volgens hem in een crisistoestand verkeert. Maatschappijkritiek ontbreekt overigens niet. Hoewel op bladzijde 35 wordt gewezen op het ontstaan van de 'megalopolis' in de Oostbloklanden en de Derde Wereld, wordt deze op bladzijde 37 uitgeroepen tot uitloeijsel van het laat-kapitalisme. Bij zijn poging om een definitie van de stad te geven - waarbij plotseling de historische variabiliteit die het onmogelijk maakt om van 'de stad' in abstracto te spreken, genegeerd wordt - wordt dan voor het eerst (en het laatst) een argument voor de 'urbane sociologie' gegeven: 'De reden waarom een stad als een speciale sociale groep (sic!

B.T.) kan worden gezien, is dat het territorium als integratiekader fungeert' (blz. 50). Maar afgezien van een aantal andere bezwaren die men tegen deze redenering in zou kunnen brengen, is het probleem dat deze aanname nu juist bewezen zou moeten worden. Zelfs in de ecologische school, waar Nelissen zich vrij kritiekloos in plaatst, was de relatie tussen territorialiteit en sociale gemeenschap nog een probleem, niet een vaststaand uitgangspunt.² Tot een eigen definitie van de stad komt Nelissen niet, wel tot een lijstje (mogelijke) kenmerken, op basis van het feit dat 'er is gebleken dat men steden het best kan zien als entiteiten met een specifieke combinatie van kwalitatieve en kwantitatieve empirische kenmerken' (blz. 46); daarin verschilt Amsterdam overigens niet van een walvis. Ook hier blijkt een lijst 'wezenskenmerken' geen alternatief voor theorie: uiteindelijk eindigt de lezer met de door het CBS gehanteerde typologie van gemeenten naar urbanisatiegraad.

Het tweede deel, de eigenlijke sociologie van de stad, is zo mogelijk nog slechter dan het eerste. Het opent met een door zijn oppervlakkigheid eigenlijk overbodig overzicht van oudere theorieën over de stad. Dit, op zijn beurt, is in feite niets anders dan een slecht geschreven en slecht vertaald excerpt van Martindale's inleiding bij de Engelse vertaling van Webers *Die Stadt*. Vanzelfsprekend wordt niet naar Martindale verwezen, maar aan de beschuldiging van plagiaat ontsnapt Nelissen niettemin: daarvoor is er te slecht geparafraseerd. Van Webers theorie over de stad wordt gesteld dat diens uitgangspunt de 'urban community' was (later 'vertaald' als de 'urbane community'). Dat komt ervan als je Weber uit de tweede hand en uit het Engels overschrijft.

Zo mogelijk nog erger dan deze en

soortgelijke missers is Nelissens uiteenzetting over de theoretische sociologie waarbinnen hij een aantal hedendaagse beschouwingswijzen van de stad beschrijft. Hij begint met 'empirisch-analytische' en 'kritisch-normatieve' benaderingswijzen tegenover elkaar te stellen. Van de eerste wordt gesteld 'dat ze analytisch zijn en bedoeld om de werkelijkheid empirisch te ontleden' (blz. 68); vandaar de naam. In één adem daarmee worden deze empirisch-analytische theorieën 'algemene begrippenkaders' genoemd (blz. 69)! De daaropvolgende uiteenzetting van een aantal 'theorieën' heeft het karakter van een vertelboek. Op geen enkele wijze probeert de schrijver de denkbeelden van de besproken auteurs zó weer te geven dat ze opgevat kunnen worden als theorieën die onderling met elkaar vergelijkbaar zijn. Zo wordt bijvoorbeeld van 'het functionalisme' gesteld dat het de samenleving, c.q. de stad, opvat als een systeem. Onmiddellijk daarna echter worden 'systeemtheorieën' als een met het functioneel-analytisch 'referentiekader' besproken. Elke poging om verschil en overeenkomst tussen beide 'referentiekaders' uiteen te zetten, blijft achterwege. De 'kritisch-normatieve' referentiekaders worden onderscheiden in 'Frankfurters' (een onaangename, aan vleesprodukten herinnerende term) en pragmatici. Ook hier faalt Nelissen in het adequaat kenschetsen van de betrokken standpunten, zowel als in het aangeven van wat nu wel het specifieke onderscheid tussen empirisch-analytisch en kritisch-normatief uitmaakt. Typerend in dit verband is, dat hij van H. P. Bahrds wél uitgebreid een 'praktisch' boek als *Humaner Städtebau* bespreekt, maar niet ingaat op *Die moderne Großstadt*, hoewel in het laatste boek nu juist een *theorie* van de stedelijke leefwijze ontwikkeld wordt, die de basis vormt van Bahrds praktische adviezen in het eerstgenoemde

de. Op deze wijze wekt Nelissen de indruk, geen oog te hebben voor het feit dat planning en advisering per definitie normatief zijn, en meestal ook in meerdere of mindere mate kritisch. Zoals hij de zaak voorstelt, zijn empirisch-analytische theorieën geen alternatief voor kritisch-normatieve, maar vormen ze er de basis van. De indruk van twee verschillende soorten theorieën die hij tracht te vestigen, is wetenschappelijk onhoudbaar en in hoge mate misleidend, vooral ook als men bedenkt dat dit boek geschreven is voor beroepen waarin diagnose en kuur habitueel verwisseld worden.

Het pluralisme in de sociologie is ook hier weer aanleiding geworden tot een volstrekt zinloos gegooi met etiketten, tot een pseudo-encyclopedisme, dat we in onze mooie wetenschap kunnen missen als kiespijn.

De 'simultane benadering', het 'superparadigma', waarin de auteur vervolgens het besprokene allemaal onder wil brengen, komt neer op een uittreksel van de voorgaande uittreksels, gevolgd door een uittreksel van Castells *La question urbaine* en het veranderen van onderwerp. Niet meer van 'urbane sociologie' is nu sprake, maar van 'sociologie van de planning van steden'. Deze verschuiving is zeer zinnig en betekent in feite een definitief afscheid van het ecologisch syndroom dat de sociologie van de stad vanaf het begin van deze eeuw in de verkeerde richting heeft gestuurd. Vanuit dit perspectief - dat Nelissen overigens heel summier schetst - is het daaraan voorafgaande gedeelte volstrekt irrelevant, terwijl de auteur onbekend blijkt te zijn met schrijvers als Pahl en Harvey, die de heroriëntatie op dit terrein hebben ingeluid.⁴

Deel II wordt afgesloten met een hoofdstuk over methoden en technieken van onderzoek. De noodzakelijke bekendheid van dit hoofdstuk wordt he-

laas niet gecompenseerd door helderheid en systematiek waardoor het als allereerste inleiding toch zin had kunnen hebben. Na opsomming van een groot aantal 'dataverzamelingstechnieken', houdt het hoofdstuk plotseling op; hopelijk zal bij de niet-ingewijde lezer daardoor niet de gedachte postvatten dat sociologisch onderzoek dan beëindigd is. Ik zou niet zo ver willen gaan, in het weglaten van de vermelding van *dataverwerkingstechnieken* een subtiële aanklacht van de auteur tegen het veelal beschrijvende karakter van veel stads-sociologisch onderzoek te zien.

Het derde, en in omvang grootste deel van dit boek heet 'Gebiedsdelen der stad'. Onder die noemer worden allerlei uiteenlopende thema's behandeld, die traditioneel tot de sociologie van de stad worden gerekend. De keuze van deze thema's en hun structurering is, zo deelt de auteur mee, 'op pragmatische overwegingen gemaakt'. Welke dit echter zijn, wordt niet meegedeeld. De lezer krijgt de indruk dat de beschikbaarheid van schaar en lijmpot hierbij zwaar heeft gewogen, wat niet zo erg zou zijn geweest als de aan elkaar geplakte gedeelten op zichzelf tenminste verantwoord waren. Dit is niet het geval. Veel van de gebrachte informatie over 'de' stad bestaat uit vrijwel klakkeloos overgenomen bevindingen uit Amerikaanse studies. Op grond van de bekende studie van Faris en Dunham in Chicago stelt Nelissen bijvoorbeeld 'dat relatief veel geestesgestoorden in slums wonen'; evenzo de vrijwel kritiekloos overgenomen theorie van Burgess over de uitbreiding en ontwikkeling van steden. Een en ander wordt, zolang het nog om duidelijk Amerikaans geïnspireerde thema's gaat, met een ecologisch sausje overgoten, waarbij het dan gebruikelijke ziften van aan de biologie en aan de economie ontleende elementen onverbiddelelijk optreedt. De ontwikkeling van

het stadscentrum, die op bladzijde 164 beheerst wordt door 'fundamentele ecologische wetten', is op bladzijde 166 in handen van 'de bezitters der produktiefactoren'.

Voor de rest gaat het om een volstrekt structuurloze aaneenschakeling van stukjes geschiedenis, brokjes weergave van sociologisch onderzoek, hapjes diagnose, flardjes theorie en flintertjes advies. Dat in 334 bladzijden niet elke zin overbodig is, een onjuistheid bevat, of niet in verband met het voorgaande of volgende staat, acht ik geen prestatie. Hoewel het niet doenlijk is, op alle onderwerpen in dit derde deel in te gaan, besef ik dat het buitengewoon negatieve oordeel dat ik over dit boek heb - het slechtste op sociologisch terrein sinds jaren - een laatste voorbeeld rechtvaardigt.

Daarvoor koos ik, vrij willekeurig, de vier pagina's waarin Nelissen 'macht, gezag en leiderschap' behandelt. Vanzelfsprekend is zo'n omvang te beperkt om ook maar bij benadering een verantwoord overzicht te geven. Maar dat is nog geen reden om buurtgroepen en projectontwikkelingsmaatschappijen voorbeelden van... charismatisch gezag te noemen. Het staat er echt, op bladzijde 179; zoiets kan ik niet verzinnen.

Ex analogia (niet per simplificatie, maar gewoon blunders) stelt Nelissen, op basis van Hunters' omstreken onderzoek in Atlanta, dat 'in veel steden een kleine groep welgestelden de gang van zaken in de stad bepaalt'. Van het 'mer à boire' aan 'community power studies' is Nelissen blijkbaar niet op de hoogte, anders zou hij niet kunnen zeggen dat er op dit gebied 'relatief nog weinig systematisch onderzoek verricht is'. Zijn opsomming van methoden om macht te meten (aan elke methode worden maximaal drie zinnen gewijd) maakt een onderscheid tussen de decisiemethode en de 'sociale participatiemethode', die pre-

cies hetzelfde blijken in te houden. Uiteraard worden noch de voor- en nadelen van deze methoden vermeld, noch wordt verwezen naar voorbeelden van toepassingen, of naar literatuur op dit terrein.

Mijn eindoordeel over dit boek kan kort zijn. Het is een affront voor de Nederlandse sociologie, de uitgever en niet in de laatste plaats voor de auteur.

Noten

1. Van de kritiek op de traditionele 'urban sociology' noem ik drie representatieve uitingen: D. Martinda-

le, 'Introduction' bij M. Weber, *The city*, Londen, 1960; R. E. Pahl, 'Urban social theory and research', in R. E. Pahl, *Whose city*, Harmondsworth, 1975; M. Castell, 'Y-a-t-il une sociologie urbaine', *Sociologie du travail*, 1968, blz. 72-90.

2. Zie bijv. E. W. Burgess, 'Can neighbourhood work have a scientific basis?', in R. E. Park, E. W. Burgess, R. D. McKenzie, *The city* (1925), Chicago, 1968, blz. 142-155.
3. R. E. Pahl, *Whose city*, Harmondsworth, 1975; D. Harvey, *Social justice and the city*, Londen, 1973.

B. A. G. M. Tromp

Richard Münch, *Theorie sozialer Systeme. Eine Einführung in Grundbegriffe, Grundannahmen und logische Struktur*, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1976

Münch stelt zich in dit boek als eerste stap op weg naar een empirisch georiënteerde theorie van sociale systemen tot doel, een eigen conceptueel en theoretisch referentiekader systematisch op te bouwen. Het grootste gedeelte van deze studie bestaat uit de verduidelijking, illustratie en afgrenzing van basisbegrippen van een theorie van sociale systemen en de bespreking van voorwaarden en gevolgen van de verschijnselen waarnaar deze basisbegrippen verwijzen.

Daarnaast wordt ingegaan op de logische structuur van de uitspraken van een dergelijke theorie en worden Parsons' en Luhmanns bijdragen tot een theorie van sociale systemen kritisch geëvalueerd. Hiervan wordt verslag gedaan in een boekje van ruim 150 bladzijden tekst.

Niet alleen door de doelstelling wordt

de nieuwsgierigheid van de lezer gewekt, maar ook door het feit dat dit boek van de hand van deze auteur is, die immers op heel andere gebieden bekendheid verworven heeft, namelijk door een uitgewerkte gedragsdispositietheorie (*Mentales System und Verhalten*, 1972), door een theoretische reconstructie van macro-sociologische beschouwingen (*Gesellschaftstheorie und Ideologiekritik*, 1973) en door artikelen over wetenschapstheoretische problemen.

In het hoofdgedeelte oriënteert Münch zich sterk op de sociologische basisbegrippen die Max Weber in zijn inleiding tot *Wirtschaft und Gesellschaft* systematisch opbouwt. Evenals Weber beschouwt hij het sociale handelen als basiseenheid van het objectbereik van sociologische theorieën. Handelen onderscheidt zich van instinctief gedrag door gebruik van symbolen (overeenkomstig Webers 'subjektiver Sinn') waarmee het handelend individu de omgeving en zijn eigen gedrag categoriseert. Sociaal handelen is dan gekenmerkt door oriëntatie van de acteur op

handelingen en verwachtingen van anderen. In sociale interactie is wederzijds sprake van zulk een oriëntatie van tenminste twee individuen.

Een sociaal systeem wordt omschreven als een verzameling van op elkaar betrokken interacties, waarbij een enkele interactie (bijv. ruil van goederen) als grensgeval te beschouwen is. In tegenstelling tot de zuiver begripsmatige constructie van handelingssystemen door bepaalde theoretici richt Münch zijn aandacht op feitelijke systeemvorming, d.w.z. op handelingen die door de interactiepartners zelf op elkaar betrokken worden. Handelingen waaraan de acteurs zich bij bepaalde handelingen niet oriënteren, vormen dan de omgeving van het betreffende sociale systeem.

Bij een gedragsvorm die op het gebruik van symbolen berust (handelen), verdwijnt de eenduidigheid van de relatie tussen omgeving (prikkel) en gedrag (reactie): zowel de omgeving als het gedrag kan op verschillende wijzen gesymboliseerd worden. Daarmee worden de omgeving en de gedragsalternatieven complexer. Dit dwingt de acteur tot keuzen, zowel met betrekking tot de categorisering van de omgeving als wat zijn mogelijke handelingen betreft. Categorisering kan echter vergissingen blijken te zijn, waardoor handelingen met het oog op eigen doelstellingen mislukken. Door een wederzijdse afstemming van categorisering worden dergelijke teleurstellingen voorkomen. De vorming van relatief stabiele verwachtingen is derhalve een noodzakelijke voorwaarde daarvoor dat acteurs hun handelen adequaat op hun eigen doelstellingen kunnen afstemmen. Anders gezegd: de continuïteit van een interactiesysteem veronderstelt dat handelingen en verwachtingen te verwachten zijn.

Met het onderscheid tussen cognitieve

en normatieve verwachtingen sluit Münch aan bij zijn eerder ontwikkelde gedragsdispositie-theorie; een dispositie tot gedrag werd daar immers afgeleid uit de wijze waarop in het mentale systeem van een individu optredende incongruenties tussen cognities en standdaards (normatieve verwachtingen) gereduceerd worden. De institutionalisering van normatieve verwachtingen betreft de mate waarin een acteur er van uit kan gaan dat interactiepartners en derden aan die verwachtingen vasthouden. Institutionalisering van normatieve verwachtingen is echter niet synoniem met conformiteit of solidariteit: een acteur kan zijn gedrag aan normatieve verwachtingen oriënteren, zonder overeenkomstig die verwachtingen te handelen. Een theorie van sociale systemen hoeft dus verschijnselen als conflict, strijd of concurrentie niet uit te sluiten.

Bij de behandeling van de vraag naar de voorwaarden voor het voortbestaan (of het handhaven van een bepaalde identiteit) gaat Münch tenslotte nog in op een aantal gegeneraliseerde communicatiemedia zoals taal (in verband met categorisering), geld (in verband met goederen en diensten), politieke macht (i.v.m. bindende beslissingen) en cognitieve steun (in verband met wetenschappelijke kennis). Het functioneren van deze media berust op de verwachting of het vertrouwen dat zij 'converteerbaar' zijn, d.w.z. tegen zakelijke equivalenten ingevuld kunnen worden.

Het eerste hoofdstuk van dit boek wordt afgerond met een lijst van basisbegrippen met definities en een overzicht van de meest algemene assumpties.

In het tweede hoofdstuk gaat Münch kort in op de logische structuur van de algemene uitspraken van een theorie van sociale systemen en op de structuur van (evolutietheoretische) verklaringen waarin uitspraken over noodzakelijke

voorwaarden voor het behoud van de identiteit van interactiesystemen (het 'overleven' van sociale systemen) centraal staan.

In het laatste hoofdstuk bespreekt Münch in het kort verschillen tussen zijn eigen referentiekader voor een theorie van sociale systemen en de referentiekaders van Parsons en van Luhmann. Eerst grenst hij de 'begripsmetafysica' van Parsons af tegen zijn empirisch georiënteerde theorie. Vervolgens toont hij aan dat achter Luhmanns 'laatste' functioneel referentiepoint ('de wereld') individuele acteurs met beslissingsproblemen in complexe situaties schuilen. Tenslotte beargumenteert hij de onhoudbaarheid van Luhmanns poging om 'sociaal handelen' als basiseenheid van sociologische theorievorming te vervangen door 'Sinn'.

Dit boek is een interessante poging om een theoretisch vocabulaire voor macro-sociologische theorievorming systematisch op te bouwen. De auteur doet veel moeite om enerzijds de tamelijk abstracte materie met behulp van concrete voorbeelden te verduidelijken en anderzijds bepaalde uitspraken door formalisering te preciseren. Door van een methodologisch individualisme uit te gaan, vermijdt hij een afglijden in metaforisch taalgebruik dat kenmerkend is voor andere pogingen tot macro-sociologische begripsvorming (bijv. Etzioni).

Hoe waardevol een verduidelijking en precisering van basisbegrippen in een door los taalgebruik gekenmerkte discipline als de sociologie ook mogen zijn, een beoordeling van een dergelijke onderneming wordt pas mogelijk als de lezer kennis heeft kunnen nemen van de volgende stappen 'op weg naar een empirisch georiënteerde theorie van sociale systemen' (te weten de formulering en toetsing van hypothesen omtrent verschijnselen die verklaring behoeven). Aangezien Münch zelf de onderhavige

publikatie introduceert als onderdeel van een ruimer opgezette studie over het verloop van processen in het wetenschapssysteem en in politieke systemen van moderne samenlevingen, zal de lezer vermoedelijk binnenkort daartoe in de gelegenheid gesteld worden: Münch verwijst bij de schetsmatige behandeling van enkele assumpties reeds naar zijn aangekondigde publikatie *Legitimität und politische Macht*. Pas na kennisname van deze publikatie zal de lezer zich een oordeel kunnen vormen over de vruchtbaarheid van het hier ontwikkelde conceptuele instrumentarium en over de mate waarin Münch er in slaagt met algemene handelingstheoretische proposities in een theorie van sociale systemen consequent rekening te houden.

R. Wippler

R. Felix Geyer en David R. Schweitzer (red.), Theories of alienation. Critical perspectives in philosophy and the social sciences, Martinus Nijhoff Social Sciences Division, Leiden, 1976, XXV + 305 blz.

Tijdens het in 1974 in Toronto gehouden World Congress of Sociology vond de eerste bijeenkomst plaats van de Ad Hoc Group on Alienation Theory and Research. Geyer en Schweitzer, de organisatoren van deze bijeenkomst, selecteerden uit de meer dan vijftig discussiestukken een twaalfstal, dat zij - voorzien van een inleiding - in een bundel bijeenbrachten.

Evenals aan het congres werd aan deze 'reader' bijgedragen door wetenschappers uit diverse landen en van verschillend plumeau (zowel naar discipline als naar wetenschapsopvatting). Dit gegeven en het feit dat een aantal van deze auteurs reeds bekendheid geniet door eerdere publikaties over het-

zelfde onderwerp (o.m. Ludz, Israel, Seeman, Johnson en Schacht), maken de bundel interessant.

Hetzelfde kan evenwel ook gezegd worden van het onderwerp 'vervreemding', in zijn diverse betekenissen en met zijn bekende wetenschapsfilosofische en methodologische problemen. Het gezelschap van illustere auteurs gaat gretig in op deze problematiek, hiermee bewijzend dat er nog steeds geen sprake is van een uitgekauwd onderwerp.

Doordat het niet alleen een illustrer, maar bovenal een bont gezelschap is, dat zijn gedachten laat gaan over het vervreemdingsbegrip, blijft de lezer tevergeefs wachten op een eventueel gehoopt verlossend woord. De samenstellers hebben dit waarschijnlijk onderkend. Zij beloven immers een volgende bijeenkomst over exact hetzelfde onderwerp tijdens het aanstaande World Congress of Sociology (in 1978 te Uppsala).

Getuigt het van naïviteit om in een dergelijke bundel over zo'n onderwerp hoop te koesteren op een verlossend woord - wèl mag men verwachten, dat de nodige systematiek in opzet en uitvoering van de gepresenteerde bundel wordt betracht. Helaas blijft deze, zoals al te vaak gebeurt bij 'readers', ook hier grotendeels achterwege.

Niet alleen de hoofdstukindeling is hier debet aan, maar ook het feit dat de voornaamste vraagstukken rond het vervreemdingsbegrip her en der in de bundel aan de orde komen. Op dit punt verleent de inleiding van de beide samenstellers haar diensten. Hierin worden de voornaamste thema's opgesomd, terwijl wordt verwezen naar de hoofdstukken waar deze ter sprake komen. Het is wellicht een goede gedachte om op het volgende congres en in de daarbij behorende bundel twee of meer deskundigen aan het woord te laten over zo'n vraagstuk (als de keuze tussen 'ver-

vreemding' als een objectief maatschappelijk gegeven of als de subjectieve toestand van het menselijk bewustzijn, met de daaraan inherente ideologische en methodologische problemen).

Wat de hoofdstukindeling betreft, deze begint met een uitstekend overzichtartikel van Ludz. Het is evenwel - op de herformulering van een enkele zin na - de letterlijke tekst van het reeds in 1973 bij Mouton in de serie Current Sociology verschenen *Alienation as a concept in the social sciences*.

Het tweede deel ('Extensions and reformulations in Marxist analysis') bevat artikelen van Archibald en Israel, van wie de laatste de enige in deze bundel is die onvoorwaardelijk vasthoudt aan 'vervreemding' als objectieve maatschappelijke situatie.

In het derde deel ('Psychiatric approaches') komt eerst Johnson en dan Shoham aan het woord.

Is de opzet tot zover nog min of meer logisch, hierna volgt een verzameling van vier totaal verschillende artikelen, als lading samengebracht onder de vlag 'New conceptual and theoretical approaches'. Filosofische en linguïstische artikelen van Schacht, Lachs (die de problemen nogal simpel denkt op te lossen met het voorstel om het begrip vervreemding maar los te laten) en Hays worden gevolgd door een opstel van onze landgenoot Geyer, die een systeem-theoretische benadering voorstaat. Dit artikel is een herschreven versie van eerder in *Sociologia Neerlandica* en de *Sociologische Gids* verschenen artikelen.

Het volgende deel, 'Work and politics', bevat inderdaad een hoofdstuk over vervreemding in de arbeid (Cherns) en één over politieke machteloosheid (Olsen). Raison d'être van deze artikelen zal zijn, dat de arbeidswereld en het politieke systeem bij uitstek velden zijn waarop het empirisch onderzoek rond het vervreemdingsbegrip zich heeft ge-

richt. Een verklaring hiervoor vanuit het werk van Marx ligt voor de hand. De samenstellers geven deze verklaring echter niet, zoals zij geen van de delen voorzien van een aparte, korte samenvatting (met verantwoording).

Het laatste deel ('Current research findings') wordt gevormd door een letterlijke herdruk van Seemans 'Alienation studies', in 1975 verschenen in de *Annual Review of Sociology*.

Samengevat: het is een bundel waarin een aantal vraagstukken rond het begrip vervreemding wordt besproken door auteurs die voor een deel hun sporen op dit terrein reeds hebben verdiend. Omdat er 'voor elck wat wils' te vinden is, durf ik te voorspellen dat deze 'reader' (die ten onrechte de titel 'Theories of alienation' draagt) vaak op de kopieerapparaten van universiteiten en hogescholen te vinden zal zijn.

Justus Veenman

Theorie en praxis in de sociologische theorie, Serie AST - Theorie, nr. 1, Amsterdam, 1976

Als eerste nummer van de serie 'Theorie' van het *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* verscheen een bundel artikelen onder de titel 'Theorie en praxis in de sociologische theorie'. Het betreft de teksten van lezingen gegeven op een in 1975 te Amsterdam gehouden congres. Er zijn bijdragen opgenomen van Luhmann, Offe, Schmidt, Kwast, Luckmann en Silverman. Het geheel wordt door Baars ingeleid.

Wat aan deze bundel meteen opvalt, is dat de auteurs 'richtingen' vertegenwoordigen die op het ogenblik in bepaalde kringen, voornamelijk bestaande uit studenten en pas-afgestudeerden, in de mode zijn: neo-marxisme en fenomenologie. Andere auteurs, die wel het

één en ander te zeggen hebben over de onderhavige problemen, zoals Hans Albert, die veel over toepassingsproblemen heeft geschreven (zie bijv. zijn meest recente bundel *Aufklärung und Steuerung*, Hamburg, 1976), of beleidsgerichte sociologen uit eigen land (Beker, Ellemers, Hommes e.a.) ontbreken. Dat is jammer, omdat de bundel nu slechts voor een relatief kleine kring interessant en überhaupt *begrijpelijk* is. Men moet al enige jaren gewinning aan het gebezigde jargon achter de rug hebben of zeer veel prijs stellen op het bijhouden van de laatste mode, wil men de moeite nemen om de gehele bundel door te worstelen. Een onderstreping van dat modieuze karakter is de in de Nederlandstalige inleiding gehanteerde spelling, zelfs in dubbel opzicht. Terwijl allerlei woorden zeer 'progressief' worden gespeld (analize, siteren, theorie), is het begrip praxis blijkbaar zo'n heilige koe dat het van deze behandeling gevrijwaard blijft (waarom niet praktijk of desnoods praksis?).

Het minst onleesbare artikel vind ik dat van Thomas Luckmann. Wat hij over een mogelijke bijdrage van de fenomenologie aan de sociologie te zeggen heeft, is verhelderend en zal op veel congresbezoekers een ontvullende werking hebben gehad. Ik beperk deze bespreking tot dit ene artikel.

Luckmann wijst er op dat de uitdrukking fenomenologische sociologie een contradictie is. Fenomenologie is 'slechts' de beschrijving van menselijke ervaring zoals die zich direct aan ons voordoet. Het doel er van is, de 'universele structuren' te *beschrijven* van de 'subjectieve oriëntatie'. De beschreven data worden verkregen door inspectie van de eigen individuele ervaring. Afgezien van de vraag of deze werkwijze (de methode van de reductie, zoals de fenomenologen die noemen) de meest geschikte is voor het genoemde doel, is

het in ieder geval zó, dat doel en werkwijze van de wetenschappen van geheel andere aard zijn. De sociologie, zo beoogt Luckmann, heeft tot doel, verschijnselen in de *objectieve* wereld ('public events') te *verklaren*. Hoewel ook de resultaten van inspectie van eigen ervaring communicabel kunnen zijn en intersubjectief verifieerbaar, verschilt bovendien deze methode van verificatie van de sociologische. De sociologie kan dus niet op fenomenologische wijze worden beoefend, aldus Luckmann.

Dit vastgesteld hebbende, stelt hij zich vervolgens tot taak aan te tonen dat de fenomenologie wel een belangrijke bijdrage aan de sociologie kan leveren. Dit blijkt gebaseerd te zijn op de assumptie dat de door de sociologie te verklaren objectieve kenmerken van de sociale werkelijkheid 'berusten op' de universele structuren van de subjectieve oriëntatie. De fenomenologie moet een 'matrix' van universele structuren verschaffen die, in Webers zin, subjectief adequaat dienen te zijn en op basis waarvan de sociologen blijkbaar pas kunnen overgaan tot verantwoorde theorievorming en verklaring. Luckmann beschouwt dit als een *programma*; met andere woorden, hij is van mening dat een dergelijke matrix er nog niet is.

Men dient naar mijn mening bij deze fenomenologische bijdrage aan de sociologie enkele vraagtekens te zetten. In de eerste plaats maakt Luckmann niet duidelijk, hoe hij precies de relatie ziet tussen de universele structuren van de subjectieve oriëntatie en de objectieve kenmerken van de sociale werkelijkheid. Te zeggen dat de laatste op de eerste berusten, is alleen intuïtief, en dan nog alleen op het eerste gezicht, bevredigend. Uitwerking hiervan zou belangrijk zijn, o.a. omdat dat het ons misschien gemakkelijker maakt om de status van deze assumptie vast te stellen. Als we

'berusten op' bijv. zouden mogen vervangen door 'verklaard door', zou deze uitspraak een typische oriënterende hypothese zijn (zie bijv. K. D. Opp, *Methodologie der Sozialwissenschaften*, Reinbek bei Hamburg, 1976, blz. 294-297).

In de tweede plaats blijft de gedachte dat de sociologie zou moeten worden gebonden aan een 'subjectief adequate' matrix - een gedachte die, behalve bij Weber en de fenomenologen, ook opduikt bij bijv. Winch - uiterst dubieus. Deze voorwaarde komt er op neer, dat de taal van de sociale wetenschappen voor de actoren die door deze wetenschappen worden bestudeerd, plausibel moet blijven. M.i. is deze voorwaarde onuitvoerbaar. Immers, wat moeten sociologen doen in een situatie, die toch niet ondenkbaar is, waarin hun taal voor sommige personen in hun veld van onderzoek wel en voor anderen niet plausibel is? Bovendien is ook de omgangstaal - want daar zou de sociologie dan aan gebonden zijn - niet onveranderlijk en in de loop der tijden juist met van oorsprong wetenschappelijke begrippen doordrenkt. Een vernieuwende invloed van de wetenschappelijke taal op de omgangstaal zou zijn uitgesloten, als de wetenschap zich zou houden aan deze fenomenologische eis.

In de derde plaats dient de fenomenologische methode zelf met wantrouwen te worden bekeken, zeker als deze zou moeten dienen om de sociologie een matrix te verschaffen waar deze zich aan zou hebben te houden. Dat 'attending to phenomena as they "present" themselves' een 'precise rule of evidence' is, is m.i. een illusie. Het is een verworvenheid van de moderne wetenschapsfilosofie, dat we nu inzien dat het van theorieën gevrijwaard zijn van waarnemingen nimmer kan worden aangetoond en dat een dergelijke tabula rasa ook niet nodig is om wetenschap

te bedrijven. Er is mij geen reden bekend, waarom de waarneming van mijn eigen individuele ervaring hiervan zou kunnen worden uitgesloten.

H. de Vos

J. de Leeuwe, Marxisme in de culturele antropologie, Serie Terreinverkenningen in de culturele antropologie, Van Gorcum, Assen, 1976, X + 94 blz.

Dit boek is een gemiste kans. Wat de titel zou doen verwachten, nl. een uiteenzetting over de invloed van marxistische theorieën en ideeën op de veronderstellingen, concepten, onderzoeksthema's of resultaten van de culturele antropologie, staat er domweg niet in. Een betere titel zou dan ook geweest zijn, iets in de geest van: enige bijdragen van marxistisch-leninistische zijde aan de culturele antropologie, inzonderheid de theorie over het matriarchaat.

De uiteenzetting die althans deze lezer verwachtte, wordt op een betrekkelijk eenvoudige manier ontweken. Ten eerste door te stellen dat alleen het marxisme-leninisme waardig is om schuil te gaan achter het marxisme in de titel. Verder door aan te nemen dat praktisch alle westerse of niet-westerse antropologen die van marxistische postulaten uitgaan, niet van goede marxistisch-leninistische huize zijn, zodat ze ook niet genoemd hoeven te worden. Tenslotte door de impliciet blijvende, en niet door de gehanteerde definities gerechtvaardigde aanname dat de CA (of etnografie) zich uitsluitend bezighoudt met maatschappijen (economische maatschappijformaties) uit het verleden, c.q. gekenmerkt door een voor-kapitalistische produktiewijze.

Zo ontbreken verwijzingen naar de op Althusser aansluitende Franse antropologen Meillassoux, Terray, Rey. Geen

van degenen die zich vanuit de sociologische of antropologische hoek bezighouden of -hielden met de ontwikkelingslanden, en zich daarbij baseren op marxistische uitgangspunten, wordt door De Leeuwe in zijn beschouwingen betrokken, met uitzondering van het tweetal om wie hij godsonmogelijk heenkon, Marx en Engels zelf. Maar naar de namen van Baran, Sweezy, Frank, Cotler, Quijano, Stavenhagen, Laclau, Cardoso, Arrighi, Amin, Alavi, Saul, Cliffe etc. zal men vergeefs zoeken. Men leert van De Leeuwe ook niet, dat er tijdschriften bestaan als *Economy and Society*, *L'homme et la Société*, *Dialectical Anthropology*, *Radical Anthropology*, *New Left Review*, *Monthly Review*, *Kursbuch*, *Das Argument*, waarin regelmatig door (neo-)marxisten wordt gepubliceerd, niet alleen over de huidige problemen van de Derde Wereld, maar ook over problemen die De Leeuwe wel noemt, zoals de overgang van de ene sociale formatie naar een andere (Rodney Hilton, Perry Anderson).

De lacunes zijn zo enorm, dat er waarschijnlijk slechts ten dele sprake is van bewust weglaten, eerder van niet erg op de hoogte zijn en zich bij de keuze van de themata laten leiden door dat waar men zich zelf mee heeft bezighouden, en door wat op het moment van schrijven toevallig te binnen schiet. Behulpzaam daarbij is natuurlijk de enge definitie van wat onder marxistisch verstaan moet worden. Gouldner, en ook Bottomore, maakten onderscheid tussen wat we zouden kunnen noemen een paradigmatisch marxisme - het gebruik van bepaalde assumpties, theorieën en concepten in sociaal-wetenschappelijke analyses - en een activistisch, politiek waarderend marxisme - het onderkennen en willen aanpakken van maatschappelijk onrecht. Kolakowski, met zijn Oosteuropese ervaring, maakt verschil tussen een wetenschap-

pelijk marxisme en een institutioneel marxisme. Het laatste soort kenmerkt zich door het aanvaarden van een van hogerhand afgekondigde bepaling van wat wel en wat niet marxistisch is. Dit boek lijkt mij geschreven in de lijn van het institutionele marxisme.

De dogmatische vaststelling van wat onder marxisme moet worden verstaan, heeft merkwaardige consequenties gehad. Omdat het zich aan een empirisch werk van een auteur, en zelfs aan menig theoretisch werk, niet gemakkelijk laat aflezen of hij een marxist-leninist is zoals het behoort of alleen maar een marxist, kan het *werk* niet als criterium dienen om te bepalen wie en wat wel worden genoemd en wie niet. Het criterium blijkt dan ook (in het hoofdstuk 'Wie zijn als marxist te beschouwen?') impliciet te verschuiven naar het staatsburgerschap van die Oosteuropese landen die zich marxistisch-leninistisch noemen. Het werk moet, met andere woorden, de censuur gepasseerd zijn. Alleen zo is het te verklaren, waarom De Leeuwe, in het genoemde hoofdstuk, plotseling de vraag gaat behandelen of in Joegoslavië en in China wel een socialistische maatschappij wordt opgebouwd, en zo ja (China), of dat dan wel op leninistische wijze geschiedt.

Indien er zo bepaald moet worden of een werk, een auteur, marxistisch is, dan volgt daar weer uit dat culturele antropologie datgene is waarmee deze auteurs zich bezig houden. Zonder de - uit de vijftiger jaren stammende - lapidaire uitspraak van Norman Birnbaum: 'The Russians have no social science, Marxist or otherwise' over te nemen, geloof ik wel dat de door De Leeuwe gevolgde procedure de keuze van de te behandelen themata zeer beperkt heeft, namelijk tot zaken die zich heel ver weg en heel lang geleden hebben afgespeeld. Terwijl enerzijds Lenins bijdrage aan het marxisme zo belangrijk

wordt geacht door De Leeuwe, dat hij spreken wil van marxisme-leninisme, wordt er volstrekt gezwezen over de invloed van Lenins denken in de sfeer van de toegepaste antropologische kennis, bijvoorbeeld ten aanzien van het nationaliteitsvraagstuk. Men moet er niet aan denken, welke wijzigingen in dit boek nodig zouden zijn als de editors van de twee meest geciteerde Oosteuropese readers, Bromley en Klaus & Buhr, toch revisionisten zouden blijken te zijn.

Dat er, onder marxisten, verschillen van mening bestaan over materialisme, over de opeenvolging van historische tijdperken, over de eenheid in Marx' werk, over de betekenis van allerlei concepten - kortom, dat het een levende zaak is, dat leert de lezer niet van De Leeuwe. Maar zelfs ten aanzien van wat de auteur wel behandelt, heeft hij het zich gemakkelijk gemaakt. Het langste hoofdstuk, dat ongeveer de helft van het boek beslaat, bevat uiteenzettingen over materialisme, dialectiek, de historische opeenvolging van economische maatschappijformaties, en over de juiste definitie van begrippen als maatschappij, etnische groep, etc. Materialisme wordt uit de doeken gedaan door middel van Lenins afspiegelingstheorie, die er, althans in De Leeuwe's woorden (blz. 20) op neerkomt dat de waarneming de concepten bepaalt en niet de concepten de waarneming. Indien dit overwonnen standpunt wáár zou zijn, zou het onverklaard laten waarom de niet- of anti-marxisten dan de plank zo dikwijls mislaan. De Leeuwe deelt dan ook kort mee dat maatschappelijke of biologische invloeden tot vertekening kunnen leiden (blz. 21), waarna we dus weer terug zijn op het uitgangspunt.

Het is overigens moeilijk, een overzicht te geven van wat er wel in het boekje staat, omdat ik althans er nauwelijks in slaag een lijn in het betoog te

ontdekken tussen de gedachtesprongen, in de tekst opgenomen noten (soms bestaan drie, vier regels uit niets dan namen) en verwijzingen naar andere hoofdstukken. Een voorbeeld (blz. 69): 'Cultureel-antropologen die hetzij zo konsekwent mogelijk, hetzij bij tijd en wijle een marxistisch-leninistische lijn volgen, vindt en vond men ook in diverse kapitalistische landen. Wat Frankrijk aangaat wordt met name door niet-marxisten de allengs vermaard geworden M. Godelier naar voren gehaald, maar in enige opzichten is die veeleer een structuralist in de zin van Lévi-Strauss c.s. (zie hoofdstuk VIII hieronder). (M. Godelier 1970; 1973. L. Sève 1967; 1970). Godeliers structuralistische kritiek op Marx (M. Godelier 1966), met instemming aangehaald door B. Scholte (in J. Honigsmann 1973: 651) is herdrukt in het verzamelwerk "Structuralism" (M. Lane, ed. 1970). Dit zegt weliswaar nog niet alles, want sommige structuralisten pogen ook K. Marx af te schilderen als hun geestverwant. Tot een oordeel over het belang van dit soort dingen kunnen wellicht de opmerkingen over structuralisme in hoofdstuk VIII hieronder bijdragen.'

De Tour d'horizon - waaruit dit voorbeeld genomen is -, het hoofdstuk 'Marxistische culturele antropologie in een aantal landen', beslaat in totaal ruim zes bladzijden. Daarop volgt een hoofdstuk 'Marxisme en statistiek', waarin gepleit wordt voor een marxistisch-leninistisch gebruik derzelfde. Wat betekent dat? Strikt genomen uiteraard niets; De Leeuwe heeft het over de stap van verschijnsel (waarneming) naar cijfer, waarover de statistiek niets te bevelen heeft, en die uiteraard volgevaren is. Het hele hoofdstuk had gemist kunnen worden. Daarna volgen nog twee hoofdstukjes, waarin de auteur stelling neemt tegen niet-marxistische stromingen in de antropologie (zes blad-

zijden) en concludeert dat de materialistische dialectiek de doeltreffendste concepten en verklaringen blijkt te leveren. Niet alleen kunnen in zes pagina's niet complexe zaken als de verschillen tussen theoretische stromingen worden afgedaan, ook de overeenkomsten - als die tussen marxisme en systeemtheorie, waar De Leeuwe even op zinspeelt (blz. 80) - blijven verborgen.

Als laatste punt van verschil tussen marxistische en andere antropologen ziet De Leeuwe het belang dat de eersten hechten aan de vraag, ten gunste van wie zij werken. Dat het juiste antwoord op die vraag, ex-post, wel eens geheel tegengesteld kan luiden aan het antwoord dat de onderzoeker, terwijl hij bezig is, zelf geneigd is te geven, vermeldt hij niet. Mijsns inziens is dit boekje zelf zo'n geval. De Leeuwe is er waarschijnlijk van overtuigd dat hij met dit boek zijn zaak gediend heeft, en mijn kritiek zal hem hoogstens sterken in die overtuiging. Ik daarentegen meen, dat hij met dit werk veeleer hen in de kaart speelde die altijd al wel wisten dat het marxisme niet veel voorstelde. Zij kunnen het zoekende studenten als afkickmiddel in de hand stoppen.

B. F. Galjart

A. L. MacDonald, Agricultural technology in developing countries. Social factors related to the use of modern techniques in two rural areas in Peru, Rotterdam University Press, Rotterdam, 1976, 236 blz.

Agricultural technology is een soort evaluatiestudie. De Inter Amerikaanse Ontwikkelings-Bank had indertijd een aantal ontwikkelingsprojecten in Peru gesteund. Een deel van de resultaten van een deel van de subprojecten in een deel van de projectregio's in het Peruviaanse

hoogland wordt geëvalueerd via vergelijking tussen een relatief ontwikkelde en relatief onderontwikkelde zone. De studie lijdt echter aan een aantal ernstige manco's.

Ten aanzien van de *projectopzet*: MacDonald accepteert kritiekloos de uitwerking van: a. het projectdoel ('verbetering van de levensstandaard in ruuraal Peru') in maatregelen als: b. 'wegengbouw', 'scholing', 'welfare' en 'agricultural extension service' op niveau van de dorpsgemeenschappen; en c. 'technische voorlichting', 'sanitaire voorlichting', die ten doel hebben de individuele boeren in het culturele, politieke, sociale en economische leven van Peru te laten participeren. Uiteraard lovenswaardige voornemens, maar het blijft natuurlijk wel de vraag of b en c meer dan marginaal bijdragen ter verwezenlijking van a. Doch de auteur meent dat hij met dataverzameling over wegeaanleg, aanwezigheid van nationale diensten, bureaus van de lagere bestuurslichamen e.d. kan volstaan om 'de mate van integratie in de Peruviaanse maatschappij' te meten (blz. 12).

Zo dit al een voorbeeld is van zoute-loze evaluatie, bewaarheidt de schrijver nog ernstiger vermoedens met de hoofdschotel van zijn onderzoek: het meten van attitudes van leiders en leden van de dorpsgemeenschappen (de gehele Rogers-batterij van 'wantrouwen', 'fatalisme', 'plaatsgebondenheid' e.d. werd bij gelegenheid opgepoetst), om deze later te correleren met andere attitudes en met als innoverend interpreteerbaar gedrag. In de uitwerking van de *projectopzet* naar het *theoretisch kader* wordt een matte operationalisatie gegeven van elementen uit een ontwikkelingstheoretische stroming die in de jaren vijftig zeker in zwang was, maar die sedert het begin van de jaren zestig geruisloos in de rij veelbelovende sociologische afdankertjes terecht

is gekomen: de 'moderniserings'-these als ontwikkelingsmodel. De 'traditionele boeren-subcultuur' (blz. 18) werkt stagnerend; er moet dan ook 'gemoderniseerd' worden (blz. 28-29) en wel door 'diffusie van innovaties' via 'onderlinge communicatie' (blz. 30 e.v.). Het theoretisch kader wordt vervolgens ontwikkeld in hoofdstuk 2 en 4, waarbij een groot aantal 'enerzijds... anderzijds...'-uitspraken, 'Jan zegt dit... Piet zegt dat...'-verwijzingen en 'men zou kunnen zeggen dat...'-opmerkingen de voortkabbelende expositie nauwelijks storen.

Hierbij moeten me twee zaken van het hart: ten eerste moet men in 1976 van erg goede theoretische huize komen om aan de discussie tussen 'moderniserings'- en 'dependencia'-argumenten (de laatste werden n.b. in Latijns-Amerika sedert de zestiger jaren tot ontwikkeling gebracht als expliciete kritiek op de eerste) geheel voorbij te gaan. Als men zulks doet, geeft men daarmee aan, of de ingebrachte bezwaren tegen de 'moderniseringstraditie' (het geïnteresseerd zijn in 'houdingen' in plaats van in 'feiten', het 'beschrijven' van onderontwikkelheidsindicatoren in plaats van het 'verklaren' van de genererende structuur, het zich richten op 'normen en waarden' in plaats van op 'landbezit' en 'politieke macht' etc.) als onnut te beschouwen of de stroming geheel te ignoreren. Ten tweede wil ik maar niet begrijpen, wat voor zin de volgende uit het moderniseringskader afgeleide 'hypothesen' hebben (blz. 82-83): boeren in de meer ontwikkelde zone zullen meer 'kosmopolitisch', minder 'fatalistisch', meer 'familistisch' zijn dan die in de minder ontwikkelde zone. Ik kan me best voorstellen dat men via diffusiestudies de introductie van beter zaai-goed, adequater veebehandeling en de toepassing van pesticiden uiterst zinvol kan onderzoeken, maar ik kan er werkelijk de lol niet van inzien, dat iemand

ongeveer 100 pagina's lang (blz. 117-200) houdingen met houdingen correleert.

Over de *methodologie* het volgende. Ten eerste is het bevreemdend, dat in exact dezelfde sociale context als naar aanleiding waarvan het z.g. Alers-effect werd geformuleerd (Alers vond in 1970 bij onderzoek onder dorpsgemeenschappen in het Peruviaanse hoogland, dat attitudevragen aanzienlijke betrouwbaarheidsproblemen oproepen: bij test-retest blijkt vrijwel random-beantwoording) zonder betrouwbaarheidstesten survey-onderzoek wordt gedaan. Ten tweede vraagt een evaluatiestudie als de onderhavige blijkens de projectopzet metingen van veranderingen in de levensstandaard en, op langere termijn bezien, van effecten van innovaties, in ieder geval: 'over-time'-vergelijking. Ten derde roept een houding-houding-onderzoek vrij snel problemen van contaminatie op. Ik geef dan ook twee storende fouten: de correlatie tussen 'kosmopolitisme' (een index o.a. op basis van het feitelijk verblijf buiten de dorpsgemeenschappen) en 'het maken van reizen buiten de gemeenschap' (blz. 98-99). Vervolgens wordt de voor de studie hoge correlatie vermeld tussen 'gebruik van massamedia' (blz. 159, 163; een index op basis van het lezen van kranten en het luisteren naar de radio) en de variabele 'geldelijke rijkdom'. Deze variabele blijkt echter op bladzijde 100 te worden geïndiceerd met één indicator: het bezit van radio's! Ten vierde ben ik niet onder de indruk van het gebruikte analysemodel, een half uitgevoerde 'path analyse', waarbij beurtelings multiple, nulde-orde, en partiële correlatiecoëfficiënten, tau's, chi-kwadraten, epsilon's en d-waarden worden vermeld. Het gaat hier om een nogal monomaan 'vegen' naar verbanden, in de trant van 'Een-Twee-Chi-Kwadraat, Anders Wordt De Meester Kwaad'. De gevon-

den verbanden zijn laag, de auteur wijst in arren moede op de scheve verdeling van de belangrijkste evaluatievariabele: 9% van de boeren in een van beide zones gebruikt überhaupt innoverende technieken (blz. 164). Wel...

De studie is echter niet in alle opzichten beneden de maat. Twee pluspunten zijn er. Appendix 2 (over de steekproef) is helder en instructief, en hoofdstuk 3 (de geschiedenis van de Peruviaanse landbouw) bevat een levendig resumé van de in Peru meest gebruikte Spaanstalige bronnen.

Dirk Kruijt

Peter Kloos en Henri J. M. Claessen (red.), Current anthropology in the Netherlands, Ministry of Education and Science, The Hague, 1975, 184 blz.

Om van recente ontwikkelingen in de Nederlandse antropologie op de hoogte te blijven of een overzicht te verkrijgen van de stand van de discussie in deze wetenschap, moet men zich nogal wat moeite getroosten. Dat er zoveel kosten aan verbonden zijn, vloeit voor een groot deel voort uit het ontbreken van één of meer tijdschriften waarin Nederlandse antropologen van allerlei slag publiceren. Er bestaat natuurlijk wel het tijdschrift *Bijdragen Taal-, Land- en Volkenkunde*, maar het is toch te specialistisch en te 'Leids' dan dat het als een algemeen forum voor de Nederlandse antropologen zou kunnen functioneren. Dan is er nog de *Sociologische Gids*, het lijfblad van de NSAV; hierin zijn echter behalve enige thema-nummers slechts weinig publikaties van Nederlandse antropologen te vinden.

De voor de hand liggende gedachte dat Nederlandse antropologen wellicht erg weinig publiceren en er dus gezocht wordt naar de steen der wijzen, wordt

echter met de publikatie van de door Kloos en Claessen samengestelde bundel van recent werk van Nederlandse antropologen weerlegd. De bedoeling van de bundeling van deze reeds eerder elders verschenen artikelen is, een overzicht te geven van recente ontwikkelingen in de Nederlandse antropologie. En daar deze bedoeling redelijk geslaagd lijkt te zijn, zou een 'institutionalisering' van deze uitgave het zich informeren over de Nederlandse antropologie tot een minder tijdverslindende bezigheid maken.

Kloos stelt in een inleidend hoofdstuk al dat 'there is no such thing as a unified discipline called "Dutch Anthropology"', en dat blijkt dan ook wel uit de ongelijksoortige aard van de bijdragen aan deze bundel. Zes van de elf bijdragen gaan over de antropologie, de resterende vijf over inhoudelijke onderwerpen uit de antropologie.

Wat de eerste categorie betreft, ook in de Nederlandse anthropologie is er de laatste jaren meer bezinning op sterk verwaarloosde kwesties over theorievorming (De Josselin de Jong), de geschiedenis van het vak (Kloos; dit lijkt een specialiteit van hem te worden, gezien deze, vorige en aankondigde publikaties) en de internationaal gezien misschien wel, maar in domineesland Nederland zeker niet verwaarloosde en dus ook niet nieuwe discussie over ethiek en antropologie. (Huizer spreekt over het misbruik van het werk van antropologen en het zich laten misbruiken door antropologen; Brunt zegt iets over ethische problemen bij het doen van veldwerk in Europa, waar mensen in tegenstelling tot in de Derde wereld, terugpraten; Nooter e.a. bespreken het aankoop- en aanschafbeleid van musea en de gevolgen hiervan voor de voormalige bezitters van de aangeschafte voorwerpen).

Van de artikelen over inhoudelijke

problemen is er een door Jongmans geschreven 'extended case-study' van een conflict in een Tunesisch dorp. Het opmerkelijke aan deze, in de netwerk- of transactionalistische oriëntatie te plaatsen studie is het gebruik van cognitieve balanstheorieën om het verloop en de gevolgen van het bestudeerde politieke conflict te verklaren. Transactionalisten gebruiken ter oplossing van hun wetenschappelijke problemen meestal een of andere ruittheorie met weinig aandacht voor de rol van cognitieve factoren. Het verhaal van Streefkerk over het gedrag van 'entrepreneurs' in India is eveneens een voorbeeld van de opkomst van het transactionalisme in de culturele antropologie. Of ondernemers al of niet toegang tot grondstoffen en de markt verkrijgen, hangt in grote mate af van de structuur van hun netwerk. Muyzenberg bespreekt de toepasbaarheid van de these van Geertz over agrarische involutie op de ontwikkeling van de Philipijnen: er zal een involutie (d.i. een afnemende produktie per arbeidskracht) optreden, wanneer het surplus uit de landbouw uitgevoerd wordt naar een koloniale overheersende mogendheid, en het economische systeem zal verstarren doordat er dan geen nieuwe investeringen meer gedaan kunnen worden. Deze studie is een teken van de ook in Nederland hernieuwde belangstelling voor het evolutionisme. Claessen beproeft de nog steeds veel besproken stelling van Wittfogel over een oorzakelijk verband tussen de aanwezigheid van omvangrijke irrigatiewerken en het ontstaan van despotische staten. Het blijkt dat het bestaan van zulke irrigatiewerken niet altijd tot een despotische staat leidt en dat er despotisch geregeerde samenlevingen voorkomen die geen irrigatiewerken kennen. Behalve een toetsing van een bewering van Lévi-Strauss over een verband tussen een bepaald soort verwantschapstermi-

nologie en voorgeschreven huwelijken (Köbben e.a.), ontbreekt een voorbeeld van de structuralistische benadering, die vooral in Leiden nog veelvuldig gehanteerd wordt. Wat ook ontbreekt, zijn functionalistisch en marxistisch georiënteerde studies.

Uit deze bundel blijkt de verschuiving van de aandacht van Nederlandse antropologen naar Europa, naar langere-termijn-ontwikkelingen, naar de geschiedenis van het vak zowel als van de bestudeerde objectgebieden (het nog niet eerder genoemde artikel van Buve is een voorbeeld van het laatste; het beschrijft de rol die gouverneur Johannes Heinsius in de pacificatie van Suriname door de Nederlanders speelde). Opvallend is het ontbreken van allerlei methodologische en wetenschapsfilosofische discussies. In de Nederlandse antropologie, althans in dit boek, blijkt weinig van een crisis of zelfs maar crisigeluiden. Het vak is springlevend: veel studenten, veel onderzoek, hoogstens een stagnerende en verbrokkelde theorievorming.

H. D. Flap

Problemy razvitiia social'noj struktury obshchestva v Sovetskom Sojuze i Pol'she (Development problems of the social structure of society in the Soviet Union and Poland), edited by W. Wesolovskij and M. N. Rutkevich, Nauka, Moskva, 1976, 232 pp.

It should be noted that the book carries at the top of its title page the names of the Academy of Sciences of the USSR and the Polish Academy of Science, and that the chapters were written by nine Soviet and eight Polish authors. 2,600 copies of the book have been published. The book is a useful collection of information about the changes which have taken place in occupational categories

in Russia and in Poland. The book is made more readable by the fact that major points appear in different variation in the thirteen chapters.

It is stated by Rutkevich in the first chapter and repeated again in the last chapter by N. A. Aitov, that the major change in Russia has been the great shift to occupations which are classified by the term specialisms. During the 33 years since 1941 specialisms have increased ninefold from 2,400,000 to 21,400,000. When considering expectations for the year 1990, Aitov proposes that the present level of intellectual occupations will be sufficient only to replace 20 percent of the increased requirements for the future. Therefore, a considerable increase in recruitment of white collar workers can be expected. At this point the reviewer is inclined to ask what is, or what will be the numerical future of the blue-collar proletariat?

Wesolovskij (spelt with the Russian ending since it is a Russian book) and M. Anash present some significant figures of the characteristics of social change. In Poland in 1946 there were 7,000 surviving engineers, and by 1965 the figure had increased to 110,000. In 1938 there were 12,970 physicians as opposed to the 1973 figure of 55,000.

The problems of women workers are discussed by four of the authors - M. Jarosin'ska together with Kul'pinska, K. Zagurskij, and finally G. A. Slesarev who also presents data from a questionnaire on expectations prior to entering a job, with the results that 46.6 percent felt there to be no surprise, or that the job was better than they had expected, while 19 percent of the employees in his sample found the job to be worse than expected.

Slesarev reports that in 1950 women made up 39 percent of all new employees, and by 1970 the total had al-

most doubled to 61 percent. Women in occupations which fall under the heading of 'culture education' totalled 73 percent of all employees, whereas in the construction industries they totalled 29 percent. The figures for Poland are fairly similar as is shown by the authors Jarosin'ska and Kul'pinska. The percentage of women in light industry in Poland is 60 and in heavy industry a mere 20 percent.

An interesting report is given in the book by two Polish authors on the question of solidarity. Solidarity is very much in evidence when there is trouble but its absence is very noticeable when rewards and premiums are being given.

Zagurskij presents data which show that in Poland women undergo a significant increase in their occupational education in comparison with the men. The question of an increase in education is a frequent theme in both the Soviet Union and Poland. W. Markiewicz points out that 90 percent of the present-day labour force has been trained in post World War II Poland. To characterize the change, he refers to the next fifteen years when Poland will benefit from some 300,000 persons trained in computers and related techniques. Turskij discusses the situation in Poland of the increasing number of overlapping or marginal occupations which are to be found especially among peasant-workers, or peasant-white collar workers. Two decades ago the average peasant income was estimated as 53 percent of the average urban income. This difference has now been reduced and the peasant can expect to earn 73 percent of the urban income.

On the question of middle and higher education, A. M. Gelyuta and S. P. Gogolyuchin show that if out of every 1000 workers 62 have attained middle, or even higher education, then in 1970 there were 167 in this category. As they

maintain, this is an indication of the tendency to reduce or even to remove the differentiation between the labour and middle class of the Soviet Union.

Data are also presented on the reading habits among the workers and it should be noted that more than twice as many novels as technical publications were selected. In his chapter, F. R. Filipov indicates that educated specialists are to be found more in industry than in agriculture and that 59 percent of trained specialists in Russia are women.

This reviewer has read in several different Soviet publications of the increase in Russia of graduate engineers, and data are given again in this book. Since 1960 there has been an increase of 196 percent of graduate engineers as compared with the 83 percent increase in the United States. Thus has Russia 3.2 times more engineers than have the United States.

One more topic should be discussed in this review. On the question of the transition from agriculture to non-agricultural jobs, A. A. Amvrosov and V. I. Staroverov report that just prior to World War II there were 131 million people in the Soviet Union living in agricultural areas, whereas now (according to preliminary data from July, 1975) there are 99,800,000. During the period 1939-1975 the proportion of persons in urban areas who have attained university or middle education has increased 3.4 times, while in rural areas the increase is 9.9. Therefore in January, 1975, 62.2 percent of employed persons in rural settlements have attained either university education, completed middle education, or followed middle education without completing it.

In conclusion, Aitov points out that whereas experience and social origin tend to lose their impact, education does not, and there has been a general equa-

lization among the different occupations.

As this review has already stated, there are valuable data contained in the book although some of the elaborations are not new and have been read by this reviewer in other years and in other books. With a few exceptions, the analysis is based largely on demographic census data. Relatively little research has been carried out with the use of questionnaires.

Jiri Kolaja
NIAS
West Virginia University

H. G. Hamaker, Arbeidsmarkt en personeelsvoorziening, Samsom, Alphen a/d Rijn, 1976, 312 blz.

Na Van Voordens *Institutionalisering en arbeidsmarktbeleid* is dit het tweede, binnen niet al te lange tijd verschenen sociologische proefschrift met de arbeidsmarkt als onderwerp. Het is goed dat de bestudering van de arbeidsmarkt niet louter aan economen wordt overgelaten. Maar of economen door toedoen van Hamakers dissertatie onder de indruk zullen komen van de sociologische benadering van de arbeidsmarkt, waag ik te betwijfelen.

In een inleidend hoofdstuk tracht Hamaker een verklaring te vinden voor de geringe aandacht die er in Nederland door sociologen aan de bestudering van arbeidsmarktverschijnselen is besteed. Hij meent een gedeeltelijke verklaring gevonden te hebben in het feit dat er eerst betrekkelijk recent langdurige arbeidstekorten op de arbeidsmarkt ontstonden, en door de zeer dynamische aard van het arbeidsmarktgedrag.

In een tweede hoofdstuk geeft hij een overzicht van de ontwikkeling van het arbeidsmarktonderzoek in Nederland

en in een volgend komt hij met het begrippenkader op de proppen. Hoewel niet geweldig overzichtelijk en ook niet altijd even helder geschreven, zijn dit de meest waardevolle hoofdstukken, omdat ze een aardig overzicht geven van wat er te koop is.

Dan echter, als het om de twee hoofddopgaven van zijn proefschrift gaat, wordt het nogal problematisch. Hamaker constateert het ontbreken van een consistente arbeidsmarkttheorie vanuit de sociologie en, hoewel hij de vraag stelt of een algemene, generaliserende arbeidsmarkttheorie wel tot de reële mogelijkheden behoort, tracht hij toch enige bouwstenen aan te dragen voor een dergelijke theorievorming. Maar, zegt hij, feitelijk gebouwd wordt er niet. Dit is dan de ene opgave. De andere heeft te maken met het ontbreken van sociologisch inzicht met betrekking tot de achtergronden en het functioneren van de vraagzijde van de arbeidsmarkt. In deze lacune bij te dragen, is een belangrijk doel van deze studie, stelt hij.

Die lacune moet niet alleen theoretisch opgevuld worden, maar ook empirisch. Daartoe wordt gebruik gemaakt van materiaal verzameld in het kader van een door hem zelf, tezamen met Van Westerlaak en Woldringh, uitgevoerd ITS-onderzoek 'Bedrijf en arbeidsmarkt'. Mijn eerste grote bezwaar tegen dit proefschrift heeft met dit onderzoek te maken. Hamaker geeft geen onderzoeksverantwoording en het lukte mij niet het oorspronkelijke onderzoeksverslag binnen redelijke termijn te pakken te krijgen, omdat het niet in de bibliotheek van de Rotterdamse universiteit aanwezig was. De vraag blijft, wat de waarde van het door Hamaker gehanteerde materiaal is. Voorshands durf ik die vraag niet gunstig te beantwoorden. Hamaker maakt nl. slechts gebruik van een beperkt aantal rechte tellingen en geeft zelf op bladzijde 36 aan, dat er

aan dit onderzoek een aantal gebreken kleeft: 'De operationalisering van begrippen en variabelen en met name de valide indicering van onderliggende factoren en dimensies was in dit onderzoek niet overal even sterk.'

Mijn tweede bezwaar geldt de manier waarop hij bouwstenen tracht aan te dragen voor de constructie van een sociologische arbeidsmarkttheorie. Hij maakt daarbij expliciet gebruik van de ruiltheorie van Homans en Blau. Daarbij geeft hij er echter blijk van, de nieuwste literatuur op dit terrein niet te kennen. Tevens verzet hij zich tegen methodologisch individualisme en psychologisme en wil liever van uitwisselingsprocessen dan van ruil spreken. Daarbij sluit hij zich aan bij de systeemtheoretische opvattingen van De Sitter. Het ware dan ook beter geweest als hij in plaats van de ruiltheorie gekozen had voor een systeemtheorie die expliciet gebruik maakt van het uitwisselingsbegrip, nl. de 'theorie' door Parsons en Smelser in hun *Economy and society* uitgewerkt. Wat er overblijft, is een karikatuur van de opmerkelijke aanzet tot sociologische theorievorming betreffende de arbeidsmarkt die Van Doorn een jaar of vijftien geleden in zijn opstellen 'Arbeidsmarkt en arbeidsbestel' en 'Arbeidsmarkt en bedrijfsbeleid' heeft gegeven.

Kortom, Hamakers uitwerking van de twee hoofdpogingen van zijn proefschrift lijkt me uiterst problematisch. Het is in ieder geval geen visitekaartje geworden voor de broodnodige sociologische bemoeienis op terreinen die traditioneel als economisch worden omschreven.

Wil Arts

*Kees van Doorn, Gerrit Dubbeld,
Pieter Rosielle en Frans van Waarden,
De beheerste vakbeweging. Het NVV*

tussen loonpolitiek en loonstrijd, 1959-1973, Van Gennep, Amsterdam, 1976, 568 blz.

Dit overzicht van de loonpolitiek en de rol die het NVV daarin heeft gespeeld, bestaat uit een vijftal delen, die weer in hoofdstukken zijn onderverdeeld. Het eerste deel, onder de kop 'Wederopbouw en centralisatie', geeft een overzicht van de ontwikkelingen en de stand van zaken in de arbeidsverhoudingen en de loonpolitiek van 1945 tot 1959. De volgende vier delen geven verschillende perioden weer in een ontwikkeling naar vrije loononderhandelingen en radicalisering van de bonden. De eerste periode is die van de nog geleide, maar al gedifferentieerde loonpolitiek (1959-1963); de tweede periode (1963-1966) geeft onderhandelingen te zien tussen de contractpartners in de bedrijfstakken; in de derde periode (1966-1970) grijpt de regering, na de loonontwikkeling een aantal jaren te hebben aangezien, weer in; de laatste periode (1970-1973) vangt aan met het van kracht worden van de wet op de loonvorming. In de laatste twee perioden manifesteert zich de radicalisering steeds sterker.

Het onderhavige boek is het resultaat van een doctoraalproject van het Sociologisch Instituut in Leiden. Het aanvankelijke doel was niet alleen, het geven van een overzicht van het NVV-beleid, het centrale loonpolitieke overleg en de loonbeheersing door de regering in de periode 1959-1973, maar tevens het plaatsen van deze ontwikkelingen tegen de achtergrond van de relaties tussen staat, maatschappij, politiek en economie. De auteurs, evenals de begeleider Leijnse, die een voorwoord schreef, bekennen dat dit laatste nog nauwelijks uit de verf is gekomen. Desondanks hebben zij gemeend het materiaal dat zij verzameld hebben ook aan anderen ter beschikking te moeten stel-

len, omdat zij dit van belang achten voor de meningsvorming en de discussie over en ook binnen het NVV zelf, over het gevoerde en te voeren beleid, over de fouten die er in het verleden al of niet gemaakt zijn en de lering die men daaruit voor de toekomst trekken kan.

Wat overblijft, is een tamelijk gedetailleerd stuk recente sociale geschiedenis geworden, stellen zij.

Het is jammer dat het boek door zijn theorie-arme gehalte noch direct aansluit bij de discussie in de sociologie over de verklaring van oorzaken en gevolgen van de veranderende Nederlandse arbeidsverhoudingen (Peper, De Jong, Windmuller, Ter Hoeven, Teulings), noch bij de discussies in de Nederlandse sociaal-economische geschiedschrijving (*Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland*). Het blijft, om Leijnse te parafraseren, een onbewerkte hoeveelheid empirisch materiaal.

Daar doet zich dan een tweede probleem voor. De dataverzameling vond plaats door middel van een analyse van documenten: gepubliceerde rapporten, nota's, jaarverslagen, periodieken van betrokken organisaties, kamerstukken, autobiografieën en nieuwsmedia, maar vooral ongepubliceerde nota's, brieven en notulen van vergaderingen uit het NVV-archief. Noch over dataverzameling, noch dataverwerking, noch data-analyse wordt echter verantwoording afgelegd. Wat het erg moeilijk maakt om een oordeel te geven over deze geschiedschrijving. Wel vallen nogal eens onzorgvuldigheden te constateren en lijken de auteurs soms voldoende achtergrondkennis te ontberen. Oubollige omschrijvingen en langdradigheid maken het lezen niet altijd een genoegen. Beknoptheid kan toch nog wel eens een deugd zijn.

Wil Arts

Martin Schouten, De socialen zijn in aantocht. De Nederlandse arbeidersbeweging in de negentiende eeuw, Van Gennep, Amsterdam, 1976, 288 blz.

B. Bymholt, Geschiedenis der Arbeidersbeweging in Nederland (1894), 2 delen, Van Gennep, Amsterdam, 1976 (herdruk), 809 blz.

Schouten heeft op basis van verspreide literatuur een erg mooi lees- en kijkboek samengesteld over de geschiedenis van de arbeidersbeweging in de vorige eeuw. Het heeft meer van een schildering dan van een minutieuze beschrijving of een poging tot verklaring, wat ten dele te wijten (of misschien beter: te danken) is aan het prachtige fotomateriaal. Jammer is, dat Schouten gemeend heeft af te moeten zien van voetnoten. Hij verdedigt die weglating wel met een beroep op de leesbaarheid, maar dat maakt het als naslagwerk minder bruikbaar. Hoewel dat wel volgens het nawoord een van de oogmerken was.

Tegelijkertijd verscheen een fotografische herdruk van Bymholts geschiedenis van de arbeidersbeweging. Bymholts werk is het tegendeel van dat van Schouten, moeizaam om te lezen, maar erg geschikt als naslagwerk. De herdruk is voorzien van een biografische schets over Bymholt en een uitgebreid, nieuw register. Het boek verschijnt in de serie 'De Nederlandse Arbeidersbeweging', waarvan de redactie bij het onvolprezen Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam berust.

Bymholt had oorspronkelijk nog een vervolg in gedachten, maar dat is er nooit van gekomen. Ook Schouten hoopt op een vervolg. Hopelijk is hij meer succesvol.

Wil Arts

T. Huppes (red.), Economics and sociology: towards an integration, Martinus Nijhoff Social Sciences Division, Leiden, 1976, 178 blz.

In september 1975 organiseerde de economische faculteit van de Groningse universiteit een symposium onder de gelijknamige titel. De in deze bundel opgenomen bijdragen werden oorspronkelijk als referaten aangeboden op dit symposium en als zodanig in het congresboek opgenomen. Verdwenen is het referaat van Peter Blau, dat wel een erg specifiek organisatiesociologisch karakter had, en toegevoegd is een verslag van de discussie van de hand van Adam Szirmai.

De sociologische bijdrage bestaat uit een tweetal artikelen van de hand van Huppes over respectievelijk de relatie economie-sociologie en de relatie anomie-inflatie (deze artikelen verschenen reeds eerder in iets andere vorm in *Mens en Maatschappij*); een artikel van Smelser over de relevantie van de economische sociologie voor de economie; en een artikel van Gadourek over de methodologische werkwijzen in economie en sociologie. In vergelijking met Smelsers bijdrage, die wat oppervlakkig blijft, is het artikel van Gadourek erg interessant.

De economische bijdrage beperkt zich tot een tweetal artikelen van de institutionele economen Gruchy en Kapp. Bij hen ontbreekt de inspiratie, die je wel bij institutionalisten als Galbraith en Myrdal terugvindt. Het moet me van het hart dat hun referaten op mij de indruk maakten van wat magere negentiende-eeuwse evolutionaire sociologie. Op deze manier wordt het neo-klasseke economen te makkelijk gemaakt om hun discipline te vrijwaren van de verworvenheden van de andere sociale wetenschappen.

Wil Arts

G. Fauconnier, Mass media and society, Leuven, 1975

Heruitgave in het Engels, twee jaar na verschijnen van dit boek, is een indicatie voor de behoefte waarin het voorziet. Fauconnier geeft een ordelijke, maar betrekkelijk toevallige rangschikking van inzichten in de massacommunicatie zoals die de laatste decennia door de sociale wetenschappen zijn verworven. Een grotere verspreiding van deze inzichten is zeer gewenst, omdat op dit gebied iedereen er vrijelijk op los kan speculeren zonder geattrapeerd te worden op wetenschappelijk ontoelaatbare praktijken.

De grote verdienste van Fauconnier is, dat hij op heldere wijze de belangrijkste literatuur bij elkaar heeft gezet.

Helaas schuilt daarin ook zijn grootste manco: het boek is geschreven op een zodanig abstract niveau, dat er geen behoefte of ruimte meer is om concreet in te gaan op de vraag onder welke (maatschappelijke) condities massacommunicatie functioneert.

Door niet in te gaan op de relatie tussen de media onderling en op de specifieke eigenaardigheden der diverse media, continueert Fauconnier de traditie der 'communicatie-wetenschap', nl. het almaar herhalen van de voorgangers. Als inleiding moge dat nog een functie hebben, de zo broodnodige wetenschappelijke vooruitgang op dit gebied wordt er niet mee gediend. Integendeel, juist omdat er geen fundamentele kritiek op de huidige stand van zaken wordt gegeven en ook omdat de vraag omtrent de bruikbaarheid van inzichten achterwege blijft, loopt de auteur het grote risico om de lezer van zijn boek trefzuiver in het verlengde van de voorgangers te brengen, zonder hem ook maar enige aanwijzing te geven voor oorzaken waardoor de studie der massacommunicatie theoretisch in een volsla-

gen impasse is geraakt. Zoals een autistisch kind steeds maar weer dezelfde bewegingen herhaalt zonder uit zijn eigen isolement te geraken, zo blijft ook de 'communicatie-wetenschap' zoals Fauconnier c.s. die verstaan, al maar hetzelfde beschrijvingspatroon herhalen, zonder enig perspectief om zijn geslotenheid te doorbreken.

Ofschoon deze inleiding in de wetenschappelijke studie der massacommunicatie met name door verwaarlozing van de ontvangende 'massa' nauwelijks enige verklarende waarde heeft, is deze studie wel van belang; evenwel niet zozeer als inleiding, doch vooral als specimen van de maatschappij- en probleemloze benadering, eigen aan de 'generalisten' in de wetenschap der massacommunicatie. Opvallend is in dit verband, dat Fauconnier met geen woord rept over wat auteurs van marxistische huize op het terrein der massacommunicatie hebben gedaan. Deze ommissie ontsiert de titel van het boek. Problemen van massamedia en maatschappij staan immers centraal bij deze auteurs.

G. W. Marsman

Robert Nisbet, Twilight of authority, Heinemann, Londen, 1976, 287 blz.

In dit boek zijn sporen aan te treffen van een studie die de auteur een kwart eeuw eerder publiceerde onder de titel *The quest for community*. Het is het best getypeerd in de eerste zinnen: 'I believe the single most remarkable fact at the present time in the West is neither technological nor economic, but political: the waning of the historic political community, the widening sense of the obsolescence of politics as a civilized pursuit, even as a habit of mind. By political community I mean more than the legal state. I have in mind the whole fabric of rights, liberties, participations, and protections that has been, even

above industrialism, I think, the dominant element of modernity in the West' (blz. 3).

Hier wordt al duidelijk gesteld dat het gaat om een persoonlijke visie, dat de auteur een politieke dominantie meent te kunnen aannemen, dat er sprake is van een verlies en dat zijn uitspraken vooral betrekking hebben op de Westerse wereld.

Nisbet meent dat perioden van gezags-schemering en van institutionele erosie zich door de eeuwen heen telkens weer hebben voorgedaan, en dat wij thans weer zulk een periode meemaken. Naast de achteruitgang van politieke instituties acht hij daarvoor de toename van de betekenis van militaire of paramilitaire invloeden kenmerkend.

Hij vergelijkt nogal eens onze tijd met die na de Peloponnesische oorlogen. 'Today, as then, the scene is filled with eruptions of the occult, the superstitious, and the antirational, of faith in blind fortune and chance, and of generalized retreat into the subjective recesses of consciousness' (blz. 9). Tegelijk daarmee treedt er een verval op van geloofwaardigheid van instituties, waaronder de overheid. Regeringen worden in verband gebracht met bedrog en het achterhouden van informatie, 'government as deception'. Ook politieke partijen moeten aan gezag in. Presidenten worden meer getypeerd door een royalistisch vertoon dan door aandacht voor bevoegdheidsgrenzen. Corruptie doet zich op grote schaal voor. De relatie der partijen en machtsblokken toont nauwelijks nog enige ideologische verankering. In deze situatie komt toenemende betekenis toe aan de overheidsbureaucratie, die zich tegenover volk en regering beide verzelfstandigd heeft. Groeiende criminaliteit en terreur zijn de tegenkanten van de onzekerheden die de situatie oplevert. Dit is te meer een grimmige ironie der geschiedenis, die juist

aan onze tijd de meeste idealen der afgelopen eeuwen binnen handbereik heeft gegeven.

In dit perspectief spreekt Nisbet over de 'crumbling walls of politics'. Hij wijst op de tegenstrijdigheden in bijv. vrouwenemancipatie, op de teruggang der religieuze bindingen, op de kwellingen der 'affluence', etc.

De bezwaren die tegen een dergelijk betoog zijn aan te voeren, zijn gemakkelijk voorstelbaar. De keuze der dominanten blijft een persoonlijke; de afbakening van tijdsbestek en regio is uiterst vaag; veel dat tegen uitspraken zou kunnen worden ingebracht, is niet ter sprake gebracht; voor veel zaken geldt dat ze overwegend de Verenigde Staten betreffen, terwijl de auteur een ruimer program had. In feite is geen uitspraak in het boek zo nauwkeurig, dat zij voor toetsing en bestrijding in aanmerking komt. Dat zijn voor sommige vakgenoten aanzienlijke, wellicht onoverkomelijke handicaps.

Maar moeten we dit verlangen? Mijns inziens niet. De socioloog Nisbet presenteert hier een aantal uitdrukkelijk persoonlijk getinte beschouwingen, waarin hij eerder als kritisch levend staats- en wereldburger argumenteert dan als vaksocioloog. Menigeen zal zijn beeld te somber vinden, of zijn oordeel te conservatief. Doch dat houdt slechts in dat hij andere elementen en andere betrokkenheden in het veld zou brengen dan Nisbet, niet dat zijn alternatief per se beter is.

Hier is een socioloog van eruditie, met een wijde blik en in een uitmunten-de stijl doende om verslag te geven van hetgeen hij van een aantal bewegende krachten van zijn tijd meent te hebben begrepen. Een man naar wie het de moeite loont om te luisteren. Instemming is niet vereist, aandacht wel.

H. M. Jolles

G. P. A. Braam e.a., Collectieve acties. Participanten, ongelijkheid en lokale democratie; een veldstudie in zeven Nederlandse gemeenten, Boom, Meppel, 1976, 179 blz.

Dit boek belichaamt twee ambities, de ene impliciet, de andere met nadruk. De eerste is, te laten zien waarom projectonderwijs kan voeren, als aan een aantal voorwaarden is voldaan. Het boek is de vrucht van een nauwe samenwerking van acht doctoraalstudenten en één docent, van de afdeling Empirische Sociologie aan de R.U. Groningen.

Tot de vervulde voorwaarden behoor-den, behalve ongetwijfeld een coöperatieve instelling van de deelnemers, een gemeenschappelijke probleemstelling en een gemeenschappelijk onderzoeksonderwerp. Het boek toont twee andere eigenschappen, die belangrijk kunnen zijn bij projectonderwijs: een gelijksoortige instelling tegenover empirisch onderzoek en een prettig aandoende zakelijke betoogtrant, die geen opvulling door ideologische prietpraat van node heeft en ook de eigen beperkingen in rekening brengt. Met deze auteurs valt te praten, is de overheersende indruk.

De tweede ambitie is, een bijdrage te leveren tot ons inzicht in het probleemveld dat is afgebakend met de termen lokale democratie, participatie en collectieve actie. Dat ik de termen hier in omgekeerde volgorde noem, is niet als kritiek bedoeld, doch wil slechts aanduiden dat ik de gewichten wat anders verdeeld zie dan de auteurs.

Kern van hun studie vormen zeven deel-onderzoekingen van collectieve acties in uiteenlopende gemeenten, die naar goed sociologisch gebruik met fantasienamen zijn aangeduid. Getracht is, te werken met een beperkte categorie personen, aangeduid als 'belangenpopulatie' (blz. 32-33), per actie te omgrenzen, en te zoeken naar verklaringen

voor participatieverschillen daarbinnen. Kenmerkend is voorts het streven om elke actie ook in haar verloop te volgen en vooral na te gaan, of zij bevorderlijk of remmend is voor sociaal-politieke gelijkheid der burgers. In de aandacht voor het actieproces gaat het dan om zaken als organisatie, leiderschap, mobilisering en legitimiteit. Bij dit alles wordt op vruchtbare en kritische wijze ingehaakt op recente en andere studies op dit terrein.

Bij alle waardering voor dit boek is ook een enkele kritische kanttekening geoorloofd. Door de nadrukkelijke beperking tot belangenpopulaties ben ik niet overtuigd. Ten eerste: dit dwingt een onderzoeker om dan zelf te gaan uitmaken, wiens 'belangen' in het geding zijn (kunnen zijn) (blz. 50/51). De auteurs menen, dat dit kan in gevallen waarbij het om 'duidelijke zaken' gaat. Maar hoe duidelijk zijn duidelijke zaken, en voor wie zijn ze duidelijk? Ten tweede: juist op de terreinen die in dit onderzoek zijn gekozen (economie, ruimtelijke ingrepen) liggen belangen nog wel eens diffuus. Wie zou er belang hebben bij de renovatie van de Amsterdamse Jordaan? Bewoners, huiseigenaren, gemotoriseerde passanten, toeristen - ja, wie niet? Ik erken, dat de nagestreefde beperking de onderzoekers een strikter beoordelingsbasis geeft voor participatieverschillen. Maar de vraag naar de relevantie van aldus buitengesloten categorieën blijft onbeantwoord. Mijn voorkeur zou hier liggen bij een populatie-afbakening die zelf ook door onderzoek tot stand komt, en als dat niet uitvoerbaar is, toch maar bij een steekproef uit de totale bevolking.

Een tweede kanttekening betreft de gebruikte literatuur. Mijn indruk is, dat de auteurs een enkele maal de neiging hebben om andere auteurs te beoordelen vanuit de eigen, door het onderzoek

medebepaalde premissen. Zo bijv. waar mijn eigen Zaanse inspraakonderzoek wordt gezien naar gezichtspunten waarvoor het niet was opgezet (interpretatie van onderzoeksresultaten, zodanig dat er argumenten tegen acties aan ontleend kunnen worden (blz. 111)), terwijl verschillen die voor mijn opzet van belang waren, terzijde worden geschoven (blz. 112).

Doch mijn eindoordeel blijft positief. Met deze auteurs valt te praten, en ik hoop dat het zal gebeuren.

H. M. Jolles

G. Schipper-Peet, G. van Tillo en P. H. Vrijhof (red.), Tussen hemel en aarde. Beschouwingen over hedendaagse religieuze bewegingen, Alphen aan den Rijn, 1976

Deze bundel is een verzameling artikelen van Amerikaanse sociologen en Nederlandse sociologen en theologen over een viertal soorten religieuze bewegingen:

1. de revivalistische bewegingen - hieronder valt echter maar één beweging met verschillende vertakkingen, namelijk de Jezusmensen;
 2. de mystieke bewegingen (hieronder worden behandeld de Hara Krishna-beweging, de Meher Baba-beweging en een algemene beschouwing over occultisme - Tyriakian);
 3. de psychedelische bewegingen; en
 4. de maatschappijkritische bewegingen.
- Het voorwoord van de drie samenstellers van de bundel geeft aan, voor welke groepen de artikelen met name geschikt zouden zijn. In hoeverre deze groepen ook feitelijk hun behoefte aan deze artikelen kenbaar gemaakt hebben, vermelden de drie redacteurs niet. De inleiding van Vrijhof geeft aan, dat de keuze van de artikelen niet toevallig is

geweest. Men heeft pregnante voorbeelden van elke beweging aan de orde willen laten komen. Hoewel in de inleiding veel belangrijke thema's worden besproken, zoals subcultuur, functies van de kerk en de door Glock opgestelde vormen van deprivatie, wordt daaruit niet duidelijk, waarom men tot het genoemde viertal bewegingen is gekomen.

De religieuze bewegingen kunnen de jongeren geborgenheid, mystiek en gemeenschap bieden, aldus Vrijhof. In hoeverre de behandelde bewegingen dat ook doen, komt èn bij de keuze èn bij het lezen van de artikelen lang niet altijd naar voren. Het is daarom dat de artikelen nogal uiteenlopen wat kwaliteit betreft.

Sommige, over de maatschappijkritische christenen van Nuij en de Hara Krishna-beweging van Kranenburg, zijn alleen informatief ten aanzien van de leer van de bewegingen, terwijl andere artikelen veel meer sociologisch relevante informatie geven. Of deze onderscheiding meegesproken heeft bij de keuze van de artikelen, wordt uit de inleiding ook niet duidelijk. Afgezien van het wat sensationele artikel, overgenomen uit *Time*, hebben naar mijn mening de hier in vertaling gepresenteerde artikelen van de Amerikaanse sociologen, vooral door hun uit participerende observatie verkregen informatie, een betere kwaliteit. Van de Nederlandse bijdragen spraken het artikel van Van Tillo en de inleiding van Vrijhof, ondanks mijn kritische opmerkingen hierboven, mij het meest aan.

Na lezing van de bundel werd mijn nieuwsgierigheid naar meer informatie wel gewekt, hetwelk toch een verdienste van dit boek genoemd mag worden.

L. G. Jansma
Erasmus Universiteit
Rotterdam

H. A. Becker, Sociologische advisering, Samsom, Alphen aan den Rijn, 1976, 80 blz.

Zonder twijfel een nuttig boek, want er is op het gebied van de advisering weinig codificatie, om van onderzoek maar te zwijgen, en vooral voor de geadviseerden is elk houvast welkom.

Toch wordt het nut mijns inziens wat beperkt door twee bedenkingen. De eerste ligt besloten in de titel. Bestaat er wel zo iets als sociologische advisering? De auteur raakt wel aan die vraag (blz. 12/13), maar ontwijkt haar door sociologische advisering op te vatten als advisering door sociologen. Het is echter zeer de vraag, of de socioloog zich in de praktijk van de advisering kan permitteren 'sociologisch' te adviseren in plaats van economisch, politicologisch, enz., zoals de auteur suggereert. Sociologie is een sociaal-wetenschappelijke deeldiscipline, dank zij een niet altijd even duidelijke analytische onderscheiding van het object. Het lijkt me niet dat de geadviseerde hiermee lastig gevallen moet en zal worden. Hij heeft een 'sociaal probleem'. En alleen een zeer vage en veelal onjuiste beeldvorming doet hem soms om juist een socioloog vragen. Eens ben ik het echter met de auteur dat voor hetgeen er in het boekje gesteld wordt, het antwoord op de onbeantwoorde vraag er niet al te veel toe hoeft te doen.

Een tweede bedenking geldt het recept-karakter van het boekje. De strikt modelmatige aanpak lijkt me wel in conflict te kunnen komen met het procesmatige karakter van elke advisering. Moderne advisering brengt toch met zich mee dat adviseur en geadviseerde zich in een naar zijn uitkomst onzeker proces storten, dat ook veelal niet zal eindigen met het advies, maar zich wettelijk over de implementatie zal uitstrekken. Voor dat laatste heeft Becker

slechts minieme aandacht.

Te verwachten valt derhalve, dat er voor Beckers receptuur wel geïnteresseerden zullen zijn, maar weinig bekeerden.

J. K. M. Gevers

A. Hickling / R. Hartman / J. G. Meester, Werken met strategische keuze. Een toepassing in de ruimtelijke planning, Samsom, Alphen a/d Rijn, 1976

Vanaf 1963 wordt aan het Londense Institute for Operational Research gewerkt aan de strategische keuze-benadering in de ruimtelijke planningspraktijk. De helft van het door Samsom uitgegeven boekje bestaat uit een vertaling van een artikel van één van de medewerkers (Hickling) van dit instituut. Hierin wordt op heldere wijze het principe van de benadering uiteengezet. Aan de hand van concrete voorbeelden worden de diverse stappen beschreven. Het gaat hier vooral om een bepaalde denk-methode, die bedoeld is om de diverse beslissingen en de relaties daartussen binnen een planproces inzichtelijk te maken. Hickling benadrukt dat deze benadering niet gezien kan worden als een allesomvattende methode, hoewel men deze indruk kan opdoen bij lezing van zijn artikel. Naast waardering voor de duidelijke wijze van presentatie, die vooral voor praktijkmensen van belang kan zijn, kan het ontbreken van een theoretisch kader als een gemis worden beschouwd. De aanpak is fragmentarisch, waardoor nauwelijks aandacht wordt besteed aan politieke en sociale voorwaarden. Ook in de inleiding van Faludi wordt hieraan voorbijgegaan. Volgens Engels recept wordt vooral de flexibiliteit van de planning benadrukt; het rationaliteitsgehalte wordt hier grotendeels van afgeleid. Over de onomkeerbaarheid van met name ruimtelijke

planprocessen wordt niet gesproken, zodat de schijn wordt gewekt dat de benadering alleen betrekking heeft op de planvoorbereiding en niet op het gehele planproces. Ondanks deze, en andere kritiek, die vooral van theoretische en methodologische aard is, vormt het artikel een uitstekende inleiding.

In het tweede deel wordt verslag gedaan van een poging om de benadering toe te passen. De case-study 'Hurken-dam' (= Maassluis) werd uitgevoerd door studenten van de T.H. Delft, afdeling Bouwkunde, en toont alvast aan dat de strategische keuze-benadering als analyse-instrument bruikbaar is. Duidelijk wordt uiteengezet welke beslissingen, welke consequenties met zich meebrengen e.d. Weinig of geen aandacht wordt besteed aan onder meer de effectueringsmogelijkheden van de beslissingen en de relatie met de politieke besluitvorming. Zonder argumentatie wordt beweerd dat de methode ook toepasbaar is voor het nationale niveau, zonder dat de voorwaarden worden aangegeven waaraan dan moet zijn voldaan. Afgezien van kritiek op de fragmentarische aanpak, ook hier waardering voor de helderheid. Aardig is de bijlage over de juridische consequenties van procesplanning. Een verdere uitwerking hiervan door juristen zal zeker in een behoefte voorzien. Voor het overige blijft het wachten op een theoretisch kader voor de 'strategic choice approach'.

Douwe van Houten

Rationality and the social sciences. Contributions to the philosophy and methodology of the social sciences, edited by S. I. Benn and G. W. Mortimore, Routledge & Kegan Paul, Londen, Henley en Boston, 1976, X + 416 blz.

Deze bundel bevat een aantal verhan-

delingen omtrent rationaliteitsbegrippen die beoefenaren van sociale wetenschappen hanteren. Als doel heeft het tweetal redacteurs zich gesteld, ten eerste de verscheidenheid van de begrippeninhouden te laten zien en een aantal vergelijkingen op te stellen, en ten tweede de verschillende rollen te belichten die rationaliteitsnoties in een aantal theorieën spelen.

Centraal staat in dit boek 'the notion of rationality as exhibited in an individual's holding a belief or performing an action for reasons that he correctly or reasonably regards as good reasons'.

Het eerste deel van de bundel is gericht op individuele oordelen, het tweede op individuele handelingen, het derde op de relaties tussen individuele oordelen en handelingen en het vierde, tenslotte, op een 'collectief' rationaliteitsbegrip.

De opstellen zijn niet los van elkaar geschreven, waarmede de samenhang ongetwijfeld is gediend. De aard van de bijdragen is zodanig, dat waarschijnlijk niemand ten aanzien van zijn eigen specialisme veel nieuws zal ontdekken, maar dat terzelfdertijd niemand in dit boek niets nieuws zal tegenkomen.

Bij lezing heeft dit boek meer de uitwerking van een zich openende waaier dan van de aanschouwing van een schilderij.

R. J. in 't Veld

H. G. de Maar, De uitbreiding van Schiphol. Hoe de komst van het straalvliegtuig invloed heeft gehad op het bestuur, Kluwer, Deventer, 1976, 250 blz.

Als gevolg van het optreden van nieuwe 'factoren' in de samenleving ontstaat een spanningsveld tussen besluitvormingsproces enerzijds en wettelijk en institutioneel kader anderzijds. Wat gebeurt er als

zo'n spanningsveld eenmaal bestaat? Aan de hand van een case-study, in de titel aangeduid, heeft De Maar in zijn dissertatie deze vraag onderzocht. Daartoe beschrijft hij zeer uitvoerig de ontwikkeling van (de besluitvorming rondom) Schiphol tot 1967. In het concluderende gedeelte worden eerst kwalificerende oordelen omtrent die ontwikkeling gegeven en tenslotte enige algemene gevolgtrekkingen en aanbevelingen geformuleerd.

R. J. in 't Veld

M. P. C. M. van Schendelen (red.), Kernthema's van de politicologie, Boom/Intermediair, Meppel/Amsterdam, 1976, 296 blz.

Het blad *Intermediair* verdient vanuit de sociale wetenschappen een eervolle vermelding voor verscheidene initiatieven waarop zonder *Intermediair* hoogstwaarschijnlijk tot St. Juttemis gewacht had moeten worden. Voor wat betreft de sociologie zijn er de series over hoofdfiguren en over stromingen; hier dus voor wat betreft de politicologie een serie kernthema's. Het kan geen toeval zijn, deze thematische aanpak voor de ene discipline en een tweeledige formele aanpak voor de andere discipline. Ik acht die onderscheiding nogal tekenend voor de stand van zaken binnen beide vakken de laatste tien jaar in Nederland. Met enige overdrijving, maar niet veel, kan gesteld worden dat de sociologie zich met zichzelf en haar eigen diversiteit heeft beziggehouden, terwijl de politicologie de relevante maatschappelijke onderwerpen voor haar rekening nam. Het vervelende van die onderscheiding is het wederzijds nogal exclusieve karakter ervan. In de sociologie veel wetenschappelijke pluriformiteit en heel weinig maatschappelijke thematiek, in de politicologie veel

actuele problematiek en heel weinig diversiteit van benadering. Wat onvriendelijk getypeerd: een caleidoscopische onvruchtbaarheid tegenover een produktieve coterie.

Niets illustreert mijns inziens het nadelige van disciplinescheidingen die niet méér zijn dan scheidingen tussen wetenschappelijke subcultuurtjes zo goed als het zich voor ogen stellen van het wensbeeld van een voortreffelijke bundel over relevante maatschappelijke problematiek als de onderhavige, met als toevoeging uit andere deeldisciplines wat minder monotonie in wetenschappelijke benadering en wat meer aandacht voor verschillende methodologische onderstromen. Het valt sowieso moeilijk in te zien, wat sociologen af zou houden van thema's als participatie, invloed, besluitvorming en conflict, met of zonder toevoeging van het wat obligate adjectief 'politiek'.

Nu we tenslotte de bijdragen hier in boekvorm bijeen zien, valt de vaste hand van redigeren van Van Schendelen op, die naar het lijkt voor elk onderwerp de juiste man en het goede kader heeft gevonden. Het wachten is dus aan de ene kant wel en aan de andere kant niet op de volgende serie over sociologische kernthema's.

J. K. M. Gevers

Renate Mayntz en Fritz W. Scharpf, Policy-making in the German federal bureaucracy, Elsevier, Amsterdam/Oxford/New York, 1975, 184 blz.

Twee gerenommeerde auteurs op het gebied van de organisatie- en planningtheorie putten in dit boek uit de ervaringen die ze hebben opgedaan bij het uitvoeren van diverse regeringsopdrachten voor concrete organisatie-onderzoeken bij de Westduitse overheid. In die zin gaat het hier om een empirische

analyse van een overheidsbureaucratie en dat zijn, althans in de meer generale vorm waarin het hier wordt gepresenteerd, nog zeldzame verschijningen. Voeg daar de reputatie van de auteurs aan toe, en het gaat om een boek dat in de eerste plaats de aandacht van bestuurskundigen en politicologen trekt, maar dat het ook verdient, door sociologen gelezen te worden.

Die aandacht is het ook ten volle waard, zij het dat men zich op een enkele teleurstelling moet voorbereiden. Theoretisch graaft het boek niet erg diep. Het vormt bijvoorbeeld geen tegenhanger van het werk van lieden als Olson of Niskanen. En het laat ook uitgangspunten rond de relatie tussen maatschappij en overheidsapparaat impliciet. Zo loopt als een rode draad door het boek het uitgangspunt van de mogelijkheid tot planning en 'actief beleid' als toetsingscriterium voor de effectiviteit van de bureaucratie. Dat mag een plausibel uitgangspunt zijn, het had wel wat meer verantwoord mogen worden.

Al met al zijn er nu de nodige monografieën die ons inzicht verschaffen in de werking van de Westduitse, de Franse, de Engelse en de Amerikaanse overheidsbureaucratie. Wanneer verdrijven de politieke en sociale wetenschappen de Nederlandse onwetendheid?

J. K. M. Gevers

Bernard Schäfers, Sozialstruktur und Wandel der Bundesrepublik Deutschland. Ein Studienbuch zu ihrer Soziologie und Sozialgeschichte, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart, 1976, 336 blz.

Een uitdrukking van de specifieke situatie van de Bondsrepubliek Duitsland en de Duitse natie, het Duitse probleem, is de overvloed van sociologische

en politieke 'landenbeschrijvingen' of, zoals dat in goed Duits heet: 'gesamtschaftliche Analysen' over Duitsland. In deze kolommen wees ik reeds eerder op een aantal recente voorbeelden (zie *M & M* 1973, blz. 434). En na de generaties van Plessner, Schelsky en Dahrendorf voelt nu ook de generatie van Schäfers (1939) zich kennelijk geroepen om haar bijdragen aan deze traditie te leveren.

De bijzondere kenmerken van dit boek zijn, dat het uitvoerig aandacht

schenkt aan historische ontwikkelingen en dat het als studieboek wordt gepresenteerd. Dat laatste uit zich in grote duidelijkheid, zeer veel informatie, veel literatuurverwijzingen en nauwgezette aandacht voor systematiek en begripsomschrijving. Het is in zijn genre een voorbeeldig boek. Om die exemplarische waarde, wellicht meer dan om wat het ons voor nieuws over de Duitse samenleving leert, verdient het ook hier aandacht.

J. K. M. Gevers